

visat.25

Primavera 2018

Traducció:
tradició
i rebel·lia

PEN
català

Índex

Editorial

Quan la rebel·lia es diu traducció

Xavier Montoliu Pauli

Romanès. Punt i seguit...

Diana Moşoc

I per què la literatura romanesa?

Adina Mocanu

Traduir el *Mecanoscrit* de Pedrolo al romanès

Maria-Sabina Draga Alexandru

Un curs de traducció a la Universitat de Bucarest

Oana-Dana Bala?

El perquè d'una col·lecció

Jana Balacciu Matei

L'arribada del Pirandello narrador

Lluís Ahicart Guillén

Conversa amb Dolors Udina, Premi Ciutat de Barcelona 2018

Montserrat Franquesa

La traducció de la *Poètica* d'Aristòtil

Xavier Riu

Alexandre Plana, escriptor prolífic i traductor ocasional

Pep Sanz Datzira

Noves fitxes

Visat

Número editat amb el suport de:

**Generalitat
de Catalunya**

Iniciativa d'Ocupació Juvenil

Unió Europea
Fons social europeu
L'FSE inverteix en el teu futur

Editorial

Rebels contra la maledicció de Babel, contra la condemna de no entendre'ns. Els traductors literaris, indòmits, han afermat la cultura i en la seva tossuderia li han eixamplat la vida. Només aquesta raó explica l'intercanvi literari entre la cultura catalana i la romanesa, que en els darrers anys ha superat l'aïllament recíproc imposat per dictadures passades. Presentem un aplec d'articles al voltant de les traduccions entre el català i el romanès, que signen els artífexs mateixos: Jana Balacci Matei, Oana-Dana Bala?, Maria-Sabina Draga Alexandru, Adina Mocanu, Xavier Montoliu Pauli i Diana Moșoc.

Hi ha més traductors que tenen la paraula en aquest *Visat* de primavera: Dolors Udina, guardonada amb el Premi Ciutat de Barcelona de Traducció 2018, i Xavier Riu, autor de la nova *Poètica* d'Aristòtil per a la Fundació Bernat Metge. Dediquem altres articles a la descoberta de les circumstàncies que envolten les traduccions i que les han condicionades: l'arribada al català del Pirandello narrador és el resultat d'episodis poc coneguts, com les versions de l'escriptor i crític Alexandre Plana, traductor ocasional a l'exili de poemes que han romàs entre bastidors al llarg dels anys.

Amb la incorporació de fitxes noves a l'apartat de literatura universal en català i a l'espai dels traductors, *Visat* continua nodrint el projecte i arriba al número 25 ben viu, rebel i ferm. Perquè traduir també és un acte de rebel·lia i alhora la prova de resistència d'una llengua. El pols que encara batega.

Xavier Montoliu Pauli

D'un temps ençà les lletres romaneses s'han rebel·lat i han anat llaurant terreny en el nostre sistema literari; de ben segur que l'aïllament recíproc causat per les dictadures comunista i feixista –amb el resso encara latent– no havia permès desplegar els contactes i intercanvis establerts en època de la república catalana i el naixement de l'estat modern romanès l'any 1918, com tampoc no hi havia ajudat el fet que les nostres lletres no disposin, encara, d'un estat propi com a carta de visita per a la seva presentació internacional, tot i els bons oficis d'instituts, centres o particulars. En tot cas, les lletres romaneses –les paraules romaneses– se'ns han instal·lat entre nosaltres.

Com ja s'havia apuntat, la seva traducció era un desafiament; ara, en un context en què la presència és cada vegada més quotidiana (ja queda lluny quan algun esdeveniment cultural romanès era notícia excepcional i parlem, tinguem-ho present, de fa ben pocs anys!), els dos sistemes literaris dialoguen amb el mateix estat: de tu a tu. Principalment són dos, afirmaria, els aspectes clau que van consolidant aquest repte: d'una banda, tenir al davant el mirall que va comportar l'arrencada i fonamentació de la traducció de les lletres catalanes en romanès comparat amb el desequilibri de la falta de traduccions inverses en l'època de la postdictadura; i, de l'altra, el canvi de paradigma en el sistema literari català arran de la crisi econòmica i social amb l'emergència de nous agents implicats en les lletres: editors joves o noves editorials, implicació dels traductors en els seus projectes com a prescriptors i visibilitzadors del fet literari romanès, participació d'escriptors romanesos en festivals, recepció de les traduccions a càrrec de crítics i estudiosos, creació i enfortiment de vincles institucionals amb organismes romanesos o bé, més recentment, l'esforç per dotar d'un lectorat de romanès un centre universitari com és la UAB, amb docència a la Facultat de Filosofia i Lletres i a la Facultat de Traducció i Interpretació. Totes dues accions es fonamenten en l'avidesa pel coneixement de l'altre –principi indissoluble del fet traductològic– i, simultàniament, en el creixent reconeixement públic dels altres cap a aquest fet, deixant de banda apriorismes.

Per aquest motiu, s'imposava des de Visat, que des del primer moment va contribuir a donar a conèixer els traductors romanesos que van anar emprenent la tasca de traduir literatura catalana, actualitzar amb un dossier romanès no només l'apartat de fitxes dels traductors –Anca Barbulescu i Corina Oproae– i les fitxes d'autors romanesos traduïts –com ara Nichita Stănescu o alguns dels escriptors que ens han visitat recentment, com Ioan Es. Pop i Ion Mureșan–, sinó també aplegar en aquest número alguns apunts elaborats des de diferents angles per contribuir a enriquir el coneixement i evidenciar aquest diàleg des de la traducció, sobretot tal com afirmava el professor Francesco Ardolino, tenint en l'horitzó la celebració del col·loqui internacional de catalanística i traducció coorganitzat per l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes i la Universitat de Bucarest per celebrar el vint-i-cinquè aniversari de la creació del lectorat català a Bucarest, una fita cabdal que té els antecedents en el primer col·loqui de l'any 2015 a la mateixa Universitat o bé aquella primera jornada romanesa a la Universitat Rovira i Virgili l'any 2014, i la recent jornada d'estudi i traducció de l'obra de Mircea Cărtărescu, organitzada per la UAB i la Institució de les Lletres Catalanes.

Així doncs, coincidint enguany amb el centenari del naixement de l'estat modern romanès –una al·legoria evocada en la imatge del noi a la coberta–, la revista *Visat*, del Pen Català, publica aquest dossier romanès que inclou un article descriptiu que actualitza les relacions literàries i de traducció catalano-romaneses, escrit per qui se n'ha ocupat en la seva tesi, Diana Moșoc; una entrevista als editors catalans de poesia romanesa firmada per Adina Mocanu, que s'encarrega de difondre la recepció catalana de les lletres romaneses per mitjà de la revista digital *Prăvălia Culturală* que, precisament, publica el dossier traduït [en romanès aquí](#); una reflexió personal de la traductora Maria-Sabina Draga Alexandru sobre la primera traducció del Mecanoscrit del segon origen, de Manuel de Pedrolo, text emmarcat en l'any del centenari de l'autor; una presentació universitària dels estudis de traducció catalana a la Universitat de Bucarest, a càrrec de la professora Oana-Dana Balaș, i, com no podia ser d'una altra manera, clou aquest dossier l'apunt sempre interrogatiu de l'editora i traductora Jana Balacci Matei.

Un savi traductor afirmava que hi havia dues menes de paraules: les «paraules pedra», amb què ensopeguem per aturar-nos i reflexionar, i també les «paraules llavor», que ens fascinen quan germinen. Agraïm, doncs, a l'atzar el do d'haver conegut les paraules romaneses, siguin del caràcter que siguin. I el tèrbol atzur de les seves lletres: Marin Sorescu, Nichita, C?rt?rescu, Norman Manea, Ileana M?l?ncioiu, Ana Blandiana, Mureșan, Pop, Panait Istrati, Eliade, Cioran, Ionesco, Lucian Blaga, Mihail Sebastian, Marta Petreu, Mihai Eminescu, Caragiale, Max Blecher, Marius Chivu, Ruxandra Cesereanu, Petrișor Militaru, etcètera, molts dels quals ja se'ns han instal·lat a casa. Certament, per quedar-s'hi!

Diana Moşoc

La traducció és un lloc privilegiat de la trobada cultural, sobretot de les cultures menys conegudes, com havien estat les cultures catalana o romanesa, les quals, a causa de les adversitats de la història, van estar poc en contacte fins fa unes quantes dècades, quan la cultura romanesa es va erigir en centre neuràlgic de difusió del cànon català i quan una emergent tendència catalana pretén deixar de negligir la traducció del cànon romanès. Mitjançant l'actualització dels apunts publicats l'any 2013, pretenem esbossar la intensificació d'aquest feliç intercanvi per mitjà de la traducció entre totes dues literatures.

La literatura catalana en l'hàbit romanès

1. **Biblioteca de Cultura Catalana.** La col·lecció «Biblioteca de Cultura? Catalan?», de l'Editura Meronia, consagrada exclusivament a les obres escrites en català, ha consolidat la seva activitat de vestir en l'hàbit de la llengua romanesa el cànon literari català, amb més de 40 títols publicats; l'objectiu de la col·lecció és «no publicar traduccions aïllades sinó que cada llibre traduït quedi integrat dins un conjunt que porti el signe i la personalitat catalanes: una col·lecció pot exercir una influència més gran en el terreny de la recepció de cada llibre» (Balaciu Matei i Montoliu Pauli 2003: 168). La impulsora i l'ànima de la col·lecció és Jana Balaciu Matei, autora de la majoria de traduccions: vint-i-set dels quaranta títols apareguts. Les darreres novetats publicades i traduïdes per Jana Balaciu Matei són: el desembre del 2014 *Incerta glorie (Incerta glòria)*, de Joan Sales (es va presentar a Barcelona, a la llibreria Caldèrs, amb l'editor francès de l'obra, Llibert Tarragó, la cotraductora Maria Bohigas, la crítica literària Nora Catelli i la traductora i editora romanesa; a més, en el marc del Primer Col·loqui de Catalànica i Traducció de la Universitat de Bucarest de 2015, es va organitzar la taula rodona amb D. Sam Abrams i la crítica romanesa Elisabeta Lăscu, a la llibreria Humanitas-Ci?migiul de Bucarest); el novembre del 2015 l'antologia poètica bilingüe *71 Poeme*, de Francesc Parcerisas; el 2016 *Sfinxul din noi. Antologie poetic? bilingv?*, de Màrius Torres, amb pròleg de Margarida Prats (aquest volum es va presentar en el marc del II Simposi Internacional Màrius Torres, celebrat a Lleida la tardor del 2017), i el 2017 *Voci in intemperii (Veus al ras)*, de Sebastià Perelló, amb pròleg de D. Sam Abrams.
2. **Ramon Llull.** En traducció de Jana Balaciu Matei, a la col·lecció «Biblioteca de Cultura? Catalan?» les obres publicades de Ramon Llull són cinc –*Cartea p?gânului ?i a celor trei în?elep?i (El llibre del gentil i dels tres savis*, 2010, pròleg d'Armand Puig i Tàrrach), *Blanquerna* (2011, pròleg de Joan Santanach), *Cartea contemplerii lui Dumnezeu (Llibre de contemplació*, 2013, pròleg de Josep E. Rubio), *Cartea minunilor (Llibre de meravelles*, 2016, pròleg de Joan Santanach) i *Doctrina pueril?* (2016, pròleg de Joan Santanach). A més, Balaciu Matei mateixa va assumir el repte de girar del llatí l'*Ars brevis*, traducció publicada l'any 2015 a la col·lecció dirigida pel professor Alexander Baumgarten «Biblioteca Medieval?», de l'Editura Polirom, de Bucarest, amb pròleg de Josep E.

Rubio. Tal com afirma Marta Nadal, Jana Balacciu Matei «és la traductora europea més activa de l'obra del beat Ramon Llull» (2017: 5), d'aquí que la Universitat de Bucarest va acollir l'octubre del 2016 la jornada internacional d'estudi de l'obra de Ramon Llull coincidint amb l'any de la commemoració del beat.

3. **Reconeixement.** Per la promoció i traducció de la cultura catalana, Jana Balacciu Matei ha estat reconeguda i premiada molts cops per diferents fóruns catalans: l'any 2003 va rebre la Creu de Sant Jordi del Govern de la Generalitat de Catalunya; el 2005 el Memorial Joan B. Cendrós, que atorga *Omniùm Cultural*, i l'any 2008 el Premi Batista i Roca, de l'Institut de Projectió de la Cultura Catalana. La culminació d'aquest reconeixement va arribar l'any 2017 amb dues distincions: d'una banda, l'Institut d'Estudis Catalans va concedir-li, la vigília de la Diada de Sant Jordi, el Premi Internacional Catalònia pels seus mèrits com a investigadora en el camp de la lingüística romànica i per promoure i traduir la literatura catalana a Romania; i, de l'altra, la tardor del 2017 la Fundació Ramon Llull va atorgar a la traductora el Premi Ramon Llull de Traducció Literària per la introducció i traducció de l'obra de Llull al romanès. Finalment, els companys i amics de lletres –un total de trenta-un autors i professors catalans i romanesos– van obsequiar-la amb el volum d'homenatge *Via? a printre vie?i / La vida entre vides. Festschrift für Jana Balacciu Matei* (edició a cura d'Ilinca Matei i Xavier Montoliu Pauli, Bucarest: Editura Omonia, 2017) i van organitzar una doble presentació del llibre, entorn la Diada de Sant Jordi del 2017 –primer a l'Espai Betúlia de Badalona i posteriorment també a Bucarest.
4. **La nova generació de traductors.** Del 2013 ençà l'editorial bucarestina Meteor Press, que ja havia manifestat un interès per publicar literatura catalana contemporània, ha publicat, signades per Oana?Dana Bala?, les traduccions *Pâine neagr?* (*Pa negra*), 2013, d'Emili Teixidor; *Insemn?rile lui Aram* (*Quadern d'Aram*), 2014, de Maria Angels Anglada, i *Cerul de plumb. Via? a lui Neus Catalá* (*El cel de plom*), 2015, de Carme Martí, juntament amb Cristina Anghelina. Amb traducció de Maria Sabina Dragá?Alexandru, el 2014 va publicar, també, *Fericirea. Barcelona 1909* (*La felicitat*), 2014, de Lluís?Anton Baulenas. Altres traductors ressenyats amb fitxa a *Visat* són Christian T?ma?, Alexandru C?lin i Anca Barbulescu.
5. **La revista *Apostrof*.** Assenyalem la iniciativa d'aquesta revista de Cluj, la directora de la qual és la professora, escriptora i poeta Marta Petreu, que ha publicat regularment des del 2016, dins la seva rúbrica «Biblioteca în aer liber» tot un seguit de poetes catalans. Hi han aparegut poemes traduïts per Jana Balacciu Matei de Ramon Llull (coincidint amb la commemoració de l'Any Llull) i dels autors contemporanis següents: Màrius Sampere, Antònia Vicens, Amadeu Vidal i Bonafont, Rosa Planas, Pau Vadell, D. Sam Abrams (en aquest cas, els seus poemes van ser traduïts de l'anglès per Irina Petra?), Marc Romera, Ivan Brull i Biel Mesquida; dels quatre darrers, a més, la revista ha publicat una entrevista de caràcter literari firmada per Xavier Montoliu Pauli.
6. **Teatre.** Pel que fa al teatre, la presència de dramaturgs catalans i la representació d'obres als escenaris romanesos és cada cop més intensa. La més representada és *Dup? ploaie* (*Després de la pluja*), de Sergi Belbel, en traducció de Delia Prodan (2005); també s'ha representat al Teatre Sic? Alexandrescu de Bra?ov (2005), amb la direcció de Dan Vasile, al Teatre de Stat din Oradea (2006), amb la direcció de Claudiu Goga, i al Teatre Apollo 111 (2017), amb la direcció d'Alexandru Maftei. Cal esmentar també la participació de dramaturgs catalans com Esteve Soler o Josep Maria Miró al Teatre Na?ional de Târgu-Mure?, o bé de Guillem Clua al Teatre Odeon de Bucarest, en el marc de la xarxa Fabulamundi. Playwrightint Europa.

La literatura romanesa batega en les lletres catalanes

1. **Per entre els dies. Antologia poètica, de Marin Sorescu.** Probablement, entre alguns lectors catalans contemporanis, parlar de literatura romanesa (a banda, és clar, de la trilogia formada per Cioran, Ionesco i Eliade) pot voler dir haver-la conegut per mitjà dels poemes d'aquest líric romanès. Certament, la primera edició d'aquesta traducció, feta per Corina Oproae i Xavier Montoliu Pauli, amb pròleg de Francesc Parcerisas (Palma: Leonard Muntaner Editor, 2013) va comportar un punt i a part en el començament de la presència de la literatura romanesa en el sistema literari català. De fet, la quantitat d'actes i presentacions que es van organitzar reflecteixen la recepció entusiasta del text en lectors i crítics; la qualitat de la traducció va mereixer el Premi Rafel Jaume Cavall Verd de l'AELC i el Premi Marin Sorescu concedit pel Municipi de Craiova en el marc de la xiv edició de les Jornades Marin Sorescu. En ocasió del vuitantè aniversari del naixement del poeta, l'any 2016, l'editorial va publicar, revisada i ampliada amb vint poemes més, la segona edició de la traducció, aquest cop dins la col·lecció «La Fosca». Aquest llibre, de ben segur, va obrir les portes a l'interès per altres obres i autors romanesos, sigui amb la publicació d'altres traduccions, sigui també mitjançant la presència de poetes en festivals literaris de tot el domini català.
2. **Impuls a la traducció.** Recau especialment en els traductors del romanès al català la tasca d'haver fet un petit gran pas endavant per fonamentar la presència d'autors romanesos i traduccions al català i així haver començat a rectificar el desequilibri que hi havia entre la quantitat de traduccions publicades del català al romanès i viceversa –tal com havien assenyalat Arenas i Skrabec a l'informe *La literatura catalana i la traducció en un món globalitzat*. L'aposta d'algunes editorials, noves o amb trajectòria ferma, que han volgut acompanyar aquesta tasca prescriptora per donar a conèixer la literatura romanesa, també és determinant, i cada cop són més les que publiquen literatura romanesa traduïda. A banda de Leonard Muntaner, Editor, també tenim Viena Editors, Cafè Central, AdiA Edicions i Edicions de 1984. Així, del 2011 ençà, en poc menys de set anys, han irromput en el sistema literari català gairebé una vintena d'obres (publicades o representades, en el cas del teatre) d'autors romanesos, i la seva presència en presentacions o certàmens literaris ha deixat de ser excepcional per convertir-se en prou habitual. Entre els traductors, cal assenyalar el nom de Xavier Montoliu Pauli, que havia estat lector de català a la Universitat de Bucarest i, a més de la seva tasca docent, també s'havia ocupat d'organitzar activitats de presentació de la cultura catalana a Bucarest i a altres universitats romaneses, a més d'estar implicat amb el projecte de l'Editura Meronia. Retornat a Barcelona, d'un temps ençà ha empès la tasca de traduir literatura romanesa, i entre els autors publicats hi ha, a més de l'antologia poètica de Sorescu, el volum *Anima gramatical. Antologia poètica 1960-1984*, de Nichita Stănescu (traduït conjuntament amb Lilica Voicu-Brey i pròleg de D. Sam Abrams; Palma: Leonard Muntaner, Editor, 2017, a la col·lecció «La Fosca») i l'antologia dels poetes Ioan Es. Pop i Ion Mureșan, *Assedegats. Dos poetes transsilvans* (amb epíleg de Marc Romera; Calonge: AdiA Edicions, 2017). Del cèlebre autor romanès Mircea Cărtărescu en va traduir poemes arran de la participació de l'escriptor al xxx Festival Internacional de Poesia 2014, la plaqueta *Mircea Cărtărescu. Dilluns de poesia* (Barcelona: ASM i ILC, 2016), el llibre de relats *Per què ens estimem les dones* (Palma: Leonard Muntaner, Editor, 2016), que li va valdre el Premi de la Crítica Serra d'Or de Traducció 2017, i el volum *Res. Poemes 1988-1992* (pròleg de D. Sam Abrams; Palma: Leonard Muntaner, Editor, 2018, també a la col·lecció «La Fosca»). Un altre nom d'origen romanès i de ressonància internacional, Norman Manea, ha arribat per mitjà de la seva traducció de l'assaig *La cinquena impossibilitat. Judaisme i escriptura* (Barcelona: Galaxia Gutenberg, 2015, descarregable en format electrònic; l'assaig original *Laptele negru* –títol a partir d'un vers de Paul Celan– va mereixer el iv Premi Internacional d'Assaig Josep Palau i Fabre). La seva tasca com a traductor l'ha portat a presentar poetes romanesos en festivals i revistes

com *Reduccions* o *Sèrie Alfa*. Traduccions seves han estat les obres de teatre muntades a la Sala Beckett, d'Alina Nelega (*La síndrome genovesa*, 2014) i de Bogdan Georgescu (*Antisocial*, 2015 i 2016) amb la direcció, respectivament, de Jordi Prat i Coll i d'Alex Fauró. La seva darrera obra traduïda és *Kyra Kyralina*, de Panait Istrati (Barcelona: Edicions de 1984, 2018) amb pròleg de Zamfir B?lan. Un altre dels traductors amb obra traduïda regularment és Corina Oproae, professora d'anglès i poeta en llengua castellana establerta a Catalunya des del 1998, que ha publicat el darrer volum de poemes d'Ana Blandiana, *La meva pàtria A4 (Patria mea A4)*, a Cafè Central en coedició amb Eumo Editorial, dins la col·lecció «Jardins de Samarcanda», arran d'haver guanyat el Premi Jordi Domènech de Traducció de Poesia 2015. Oproae també ha traduït de la mateixa autora l'assaig *La por de la literatura* (2017), aparegut a l'editorial AdiA en col·laboració amb Cafè Central. L'any 2016, també en coedició Cafè Central i Llibres del Segle, va publicar *Els poemes de la llum (Poemele luminii)*, de l'autor Lucian Blaga. Més recentment, ha aparegut la plaqueta *L'ull del cel* (2017) del pintor i filòsof exiliat a Barcelona Adrian Pic, a Cafè Central.

- Més iniciatives.** Val la pena esmentar dues iniciatives ben singulars en el camp de la traducció a causa del seu plantejament. D'una banda, la publicació del llibre de pensaments i aforismes *Pensaments crepusculars*, d'Emil Cioran, a Viena Editors (2017), una traducció coral firmada a deu mans entre els professors de romanès de la Universitat de Barcelona, Virgil Ani i Joan Fontana (que ja s'havia estrenat publicant la traducció de Mircea Eliade, *Maitreyi*, l'any 2011), i Gemma Cervera, Teresa Suñol i Federico Ferreres; i, de l'altra, la publicació, l'any 2017, de la primera traducció firmada per Antònia Escandell (que havia estat lectora de castellà a la Universitat Alexandru Ioan Cuza de Iași), de l'obra *Solenoides*, de Mircea C?rt?rescu, amb epíleg de Montoliu Pauli, a Edicions del Periscopi.

Conclusió. Per acabar l'article, podríem arribar a la conclusió que totes aquestes accions al voltant de la traducció fonamenten, amb tenacitat, passió i rigor professional, el paradigma tant de la literatura romanesa en català com el de la literatura catalana en romanès, d'altra banda ja molt consolidat. Afortunadament, en la traducció pròpiament literària hi ha hagut recentment altres esdeveniments que acompanyen millor aquestes construccions i, alhora, defugen l'inèdit per entrar en una normalitat del fet traductològic entès en el sentit més ampli, cosa que mereixeria una anàlisi més aprofundida. A tall d'exemple, esmentem la implicació de les institucions públiques catalanes i romaneses, la recepció crítica de les traduccions –per exemple, els estudis o articles de crítics catalans i romanesos (D. Sam Abrams i Elisabeta L?scioni, respectivament) sobre les traduccions publicades–, l'organització de jornades i col·loquis de caràcter acadèmic dedicats a la traducció (des de les primeres Jornades a la Universitat Rovira i Virgili (2014), la dedicada a l'obra de Mircea C?rt?rescu organitzada per la UAB i la ILC (2018) o bé els dos col·loquis de catalanística i traducció a la Universitat de Bucarest (2015: *Llengües i cultures en contacte: el català i l'Europa d'avui. Diàlegs culturals mitjançant traduccions literàries*; 2018: XVIII Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes organitzat per l'AILLC i la Universitat de Bucarest, per celebrar el 25è aniversari de la creació del lectorat de català), la professionalització de la nova generació romanesa de traductors, la creació del lectorat de romanès a la Universitat Autònoma de Barcelona, la traducció i participació de poetes romanesos en revistes i festivals literaris catalans o de catalans en certàmens romanesos, la presència als mitjans de comunicació (especialment els digitals, com *Núvol* o *Llabor Cultural* o també la revista romanesa *Pr?v?lia Cultural?*, que recullen entrevistes, ressenyes i cròniques vinculades al món de la traducció i la literatura) i a les xarxes socials de particulars o comunitats de catalano-romanesos...

Bibliografia

Arenas, Carme; Škrabec, Simona. *La literatura catalana i la traducció en un món globalitzat*. Barcelona: ILC i IRL, 2006.

Bacardí, Montserrat. «[Història de la traducció literària](#)». *Visat*, 6, 2008.

Balacciu Matei, Jana; Montoliu, Xavier. «Traduccions catalano-romaneses: antecedents i present del projecte editorial Meronia». *Revista de Filologia Romànica*, 20, 2003. p. 163-170.

Matei, Ilinca; Montoliu, Xavier (pròleg). «Via? a printre vie?i / La vida entre vides. Festschrift für Jana Balacciu Matei». A: Matei, Ilinca; Montoliu, Xavier (ed.). *Via? a printre vie?i / La vida entre vides. Festschrift für Jana Balacciu Matei*. Bucarest: Editura Omonia, p. viii-xix, 2017.

Moșoc, Diana. «Sur la (les) méthode(s) dans l'étude historique – comparative des traductions. Le cas des traductions du catalan en Roumanie». Actes du Colloque international de Traductologie et Traduction – De la méthode en traduction et en traductologie. Timișoara: Eurostampa, 2013, p. 133-144,.

? «Les traductions entre le catalan et le roumain : l'histoire d'une rencontre culturelle récente». Jeanrenaud, Magda; Richter, Julia, Schippel, Larisa (ed.). *Traducerile au de cuget s? imblinzeasc? obiceiurile... Rumänische Übersetzungsgeschichte – Prozesse. Produkte. Akteure*. Berlín: Frank & Timme, 2014, p. 293-307.

Petreu, Marta. «O libr?rie din Barcelona». *Apostrof*, Anul XXVII, 5 (312), 2016.

I per què la literatura romanesa?

Adina Mocanu

En els últims anys la literatura romanesa ha aconseguit assolir un protagonisme rellevant en el panorama cultural català. Això es deu en gran part a la seva traducció i a la difusió en esdeveniments literaris, però també a la constant tasca de promoció cultural d'agents prescriptors de la literatura. En aquest sentit, hem volgut parlar amb tres editors de poesia romanesa traduïda al català sobre l'impacte de la promoció, els premis obtinguts, la crítica i la recepció d'aquesta literatura: Maria Muntaner, Antoni Clapés i Pau Vadell.

Maria Muntaner és editora a Leonard Muntaner, Editor, creada pel seu pare l'any 1994. S'hi va incorporar l'any 2007, i la seva dèria ha estat incorporar-hi també la literatura. Sobretot ha volgut «enfortir la part de la poesia, l'assaig literari, la narrativa, el teatre, en el nostre catàleg. No sé si va ser una decisió clarament premeditada o si, senzillament, els meus interessos m'hi varen menar. I ara, en el catàleg hi conviuen totes dues branques, la de les ciències socials i la literària». Antoni Clapés és un dels fundadors de Cafè Central, «un projecte editorial que va començar les activitats el 1989, primer publicant plaquetes (més de cinc-cents) i després la col·lecció «Jardins de Samarcanda», que a hores d'ara ha publicat 88 títols (la meitat, traduccions)». Pau Vadell dirigeix AdiA Edicions, de Calonge, a Mallorca, una editorial que «va néixer l'any 2013 per ser un projecte engrescador que vagi afegint companys en el camí. No només busca publicar materials interessants i donar a conèixer nous autors i estimar vells amics, sinó que vol obrir debat, desfer estereotips, eixamplar el cor i refer l'aire. Tenim diferents col·leccions, però podem dir que som especialitzats en poesia i la cuidem amb la col·lecció «Ossos de Sol»».

Per començar, cadascun dels editors recorda el seu acostament a la literatura romanesa i els primers contactes amb la cultura i les creacions de l'Est d'Europa.

Maria Muntaner explica que la seva relació amb la literatura romanesa «té noms i llinatges: Xavier Montoliu Pauli. Ha estat qui ha esperonat el meu interès creixent pels autors romanesos. La descoberta dels poemes de Marin Sorescu i després els de Leti?ia Ilea va ser determinant. Fins aleshores pràcticament no coneixia escriptors en llengua romanesa; tots els autors romanesos que havia llegit eren en llengua francesa (Tzara, Cioran, Eliade...) i de l'únic que havia llegit alguna cosa era de Mircea C?rt?rescu, traduït al castellà». Antoni Clapés ens confessa que la cultura romanesa sempre li havia cridat l'atenció, especialment els escriptors en llengua francesa com Ionesco, Eliade, Tzara o Cioran; diu que «en definitiva, la romanesa era una cultura que sentia propera, però de la qual ho desconeixia gairebé tot de l'actualitat. La meva amiga Corina Oproae va ser qui m'hi va atansar, qui em va fer descobrir, especialment, la poesia —de gran volada. I així, vam publicar Ana Blandiana (poesia i assaig poètic), Blaga, i estem a punt de treure un Fl?mând. Pau Vadell afirma que l'antologia de poemes de Sorescu el va interessar molt perquè «és una poesia encara autèntica, salvatge. Molt més real».

Amb aquestes experiències culturals anteriors, els tres editors, abans de publicar un llibre, pensen en la reacció dels lectors i com ha estat la

primera rebuda de la literatura romanesa.

Maria Muntaner considera que abans de publicar una traducció romanesa, pensa el mateix que quan es planteja publicar una obra de qualsevol altre escriptor: «M'interessa el llibre? M'arriba el que s'hi diu? Pensaran el mateix que jo, els lectors? Evidentment, en alguns casos, em deman si cal aclarir el context, si un lector català entendrà tal cosa o tal altra, si calen notes que ho aclareixin. De fet, per això totes les traduccions del romanès que hem publicat les hem fet amb pròlegs o epílegs de bons coneixedors d'aquesta literatura, com Francesc Parcerisas o D. Sam Abrams. De tot plegat, en parlem sempre amb el traductor, que hi sol tenir molt a dir i és qui veritablement controla les dues cultures, la d'origen i la d'arribada. Però tot això és el mateix que em pot passar en una traducció al català de qualsevol altre idioma». En opinió d'Antoni Clapés, als lectors els interesses «els temes comuns, però amb una veu "altra"». També menciona l'espectacle sobre el poeta *Lucian Blaga i el seu temps*, que va fer amb la traductora Corina Oproae per al Festival de Poesia de Girona. Va constatar que «el públic va entendre molt bé aquella poesia lluminosa, i diria que van gaudir-ne molt. D'altra banda, la poesia de Blandiana, tant llegida com dita per ella mateixa (quan va venir a Barcelona), va obrir els ulls dels lectors vers una cultura a la qual aquí no hem prestat gaire atenció, fins ara». En canvi, per a Pau Vadell, «des de fa alguns anys l'edició d'obres romaneses en català s'ha multiplicat. La proliferació de l'interès hi ha anat en paral·lel. L'arribada d'aquests autors a la literatura catalana ha estat com un huracà d'aire nou que ha vingut a sacsejar la literatura pròpia amb noves perspectives i nous llenguatges». Quan el traductor Xavier Montoliu li va proposar de fer una traducció, «de seguida vaig dir-li que sí, que endavant»; és així com «vam publicar *Assedegats*, de Ion Mureșan i Ioan Es. Pop, dos personatges realment impressionants, amb qui vam estar de gira per presentar la traducció». AdA Edicions també va coeditar «uns fragments d'assaig de *La por de la literatura*, amb traducció de Corina Oproae».

L'editora de Leonard Muntaner, Editor ens parla de la rebuda del primer llibre de poesia que van publicar, que va ser l'antologia poètica de Marin Sorescu *Per entre els dies*, traduïda per Corina Oproae i Xavier Montoliu. Afirmar que «ha estat un llibre de llarg recorregut; en ferem molts actes, a indrets diversos, i el 2014 obtingué el Premi Rafel Jaume a la millor traducció dels Premis Cavall Verd que atorga l'AELC [i també el Premi del Municipi de Craiova, 2014]. Tot plegat ens ha ajudat molt a l'hora d'acostar l'obra del poeta als lectors, que diria que han trobat en Sorescu una veu molt directa, entestada a posar una lupa sobre els elements més quotidians i alhora significatius de la vida, unes imatges d'una força espectacular, sovint iròniques, i una capacitat de crear jocs, situacions que congrien la perplexitat de qui el llegeix». «Amb l'antologia poètica de Ștefănescu (*Anima gramatical*, traducció de Lilica Voicu-Brey i Xavier Montoliu, 2017) hem tingut reaccions molt entusiastes, lectors que es feien creus de com era possible que fins ara no haguéssim pogut conèixer un poeta com aquest. Podríem dir que és un llibre que hem anat donant a conèixer més pausadament i, de fet, tenim previst per al 20 d'abril, per celebrar Sant Jordi, un acte a la Biblioteca de Catalunya en què D. Sam Abrams parlarà del llibre, se'n recitaran poemes i tindrem la presència de la pianista Lavinia Coman i de la soprano Eulàlia Ara, que oferiran un repertori de cançons i *lieder* de música entorn Nichita». Després publicarem *Per què ens estimem les dones*, un llibre de relats de Mircea Cărtărescu, amb el qual inaugurarem una col·lecció de narrativa contemporània traduïda al català que du per nom Artificium. Varem voler fer tots els possibles perquè la gent conegués i llegís el llibre. En aquest sentit, ens va ajudar molt el fet que Cărtărescu acceptés de venir a Barcelona i a Mallorca a presentar-lo; l'experiència de conèixer un escriptor com ell i el fet d'haver-hi continuat mantenint el contacte no té preu». En aquest recorregut, Maria Muntaner ens explica que hi ha avantatges i desavantatges a l'hora de publicar literatura romanesa, però l'inconvenient de ser «una literatura encara prou desconeguda entre els lectors catalans, per a nosaltres s'ha convertit en avantatge. Els lectors han descobert algunes veus que els han meravellat, hem tingut la motivació d'encetar el camí juntament amb altres editors, hem maldat per triar les obres que convenia en cada cas... I ara que la literatura romanesa s'ha

introduït en el sistema literari català, hem de ser capaços d'anar eixamplant el camí». Pau Vadell és del parer que «la literatura catalana en si ja té els seus desavantatges d'arrel, començant per la manca de lectors i continuant per la visibilitat més aviat escassa. Tot i això, és forta i amb molta salut. Així, penso que les traduccions del romanès s'han intentat fer visibles amb un esforç extra i ha funcionat. Els avantatges sempre són molts més i a llarg termini. Segurament la proliferació de traduccions del romanès ha permès oxigenar la literatura pròpia». En canvi, per a Antoni Clapés, «publicar poesia estrangera sempre és arriscat, perquè el lector català se sent més còmode amb els poemes d'aquí. Però a nosaltres ens agraden els camins costeruts, i entenem que publicar poesia traduïda té un doble significat, obrir els ulls a una realitat altra, a una llengua nova; i conrear la traducció com allò que és: la vertebració de la llengua pròpia per mitjà d'aquest girar poemes al català des d'una llengua estrangera. Desavantatge? Cap ni un: volem difondre la bona poesia arreu!».

Tots tres editors han apostat per la poesia, perquè, com diu Maria Muntaner, «ens permet traslladar als lectors una panoràmica prou àmplia de l'obra de l'autor mitjançant les antologies. Comencem amb un tast i després n'anirem concretant i aprofundint les obres». Pau Vadell afirma que «la poesia és el gènere. La poesia és l'ànima més sagrada de qualsevol literatura. Molts cops és menysté perquè demana una lectura més atenta, més àvida, però tenim clar que sense poesia no hi ha literatura. És veritat que la majoria de traduccions del romanès són de poesia, però també hi ha una mica d'assaig o novel·les de C?rt?rescu, que agraden molt».

Moltes vegades la publicació de llibres fa que les relacions literàries entre editors, autors, traductors o crítics de Romania s'intensifiquin. «No només he pogut entrar en contacte amb autors, traductors i editors, sinó també, i això em sembla imprescindible a l'hora de reforçar el vincle, amb algunes persones de la comunitat romanesa de Mallorca», ens confessa Maria Muntaner. Pau Vadell ens avança els plans següents: «Ara des d'AdiA Edicions preparam l'edició d'una tercera traducció romanesa: es tracta de la poeta Ileana M?l?ncioiu. Pensam poder organitzar algun acte allà i anar a conèixer el país de primera mà i establir-hi un lligam molt més fort». En aquest sentit, Antoni Clapés esmenta que tenen, per mitjà de la traductora Corina Oproae, relació amb institucions i autors romanesos, amb vista a continuar publicant poesia d'aquell país.

Quan parlem de literatura també és important esmentar la promoció literària que es fa a tot arreu. Això implica organitzar actes culturals a les llibreries de Catalunya i les Illes Balears, on els llibres dels autors romanesos són presents. Hi ha una relació que es construeix mitjançant la literatura, és a dir, per mitjà de les paraules i de les metàfores. Aquí cal esmentar el paper del traductor, el qual té un gran pes a l'hora de construir aquestes relacions i per descomptat, mantenir-les.

Maria Muntaner subratlla que «sens dubte, quan fas un llibre, perquè arribi al màxim de gent possible hi hem de ser tots. Les sinergies hi han estat, i molt, en el cas de les obres romaneses que hem publicat fins ara. El traductor, els crítics literaris, els llibreters, els bibliotecaris, les institucions del país d'origen de l'autor (en aquest cas l'Institut Cultural Romanès, que té seu a Madrid), la comunitat romanesa tant del Principat com de les Illes Balears, els poemes i actors que han volgut recitar els versos d'un autor o altre, llegir-ne fragments... I la voluntat que hem tingut tots plegats de dur a terme activitats al voltant de les obres i, en el cas dels autors vius, de poder comptar-hi a l'hora de presentar-les». L'editor d'AdiA Edicions pensa que «el traductor del llibre també ha jugat un paper comunicatiu importantíssim per establir els vincles amb la comunitat romanesa resident al Principat o a les Illes Balears. També per explicar i comunicar fets culturals romanesos que potser aquí canvien o tenen diferents lectures possibles. Les presentacions, clubs de lectura, trobades, recitals, etc., ajuden molt en aquest aspecte». Al costat d'això, l'editor de Cafè Central afegeix que «en l'àmbit lingüístic català, ens hem esforçat per presentar les traduccions, fer-ne lectures: difondre-les, doncs, per

establir ponts de diàleg —si més no des del punt de vista dels lectors».

Per acabar, tots els editors parlen dels seus plans pel que fa a publicar literatura romanesa en els anys que venen. Pau Vadell ens confirma que «aquesta tardor sortirà l'antologia poètica d'Ileana Mîncioiu. Esperem almenys poder publicar algun poeta romanès cada dos anys i contribuir així a engrandir la nòmina poètica d'autors romanesos en català»: Maria Muntaner diu que «ara mateix és a impremta el llibre *Res. Poemes 1988-1992*, de Mircea Cîrtrescu, una novetat d'aquest Sant Jordi (va ser l'escriptor mateix que, a causa de la nostra voluntat de traduir la seva poesia, va triar aquest llibre, una obra publicada el 2010), i també tenim previst publicar una obra de Mihail Sebastian», i Antoni Clapés recorda que «aviat traurem un llibre de poemes de Dinu Flămând».

Maria-Sabina Draga Alexandru

A la seva obra del 2004 *Sur la traduction*, Paul Ricoeur esmenta que les traduccions són els promotors ideals d'un model d'èxit per al paradigma polític i cultural de l'Europa del futur, en què la comunicació a través de les fronteres hauria de funcionar sense límits. Catalunya és un dels països del món que més valoren la traducció de la seva literatura a altres llengües i de literatures d'altres llengües al català. La traducció ha estat considerada, de fa temps, una de les estratègies més importants per promoure la cultura pròpia a l'estranger. Durant la dictadura franquista, Catalunya va conservar la llengua (l'ús de la qual Franco havia prohibit) i, de fet, va sobreviure per mitjà de la literatura i la cultura. Les activitats de promoció de l'Institut Ramon Llull i de la Institució de les Lletres Catalanes són ben conegudes en aquest sentit.

Romania, abans del 1989, va ser el país de l'Europa de l'Est amb la forma més dura de dictadura. Amb un complex d'inferioritat històric alimentat pels fets recents (una transició llarga i molt difícil de l'economia estatal centralitzada al capitalisme de mercat als anys noranta i al començament de segle, seguida de l'adhesió a la UE el 2007 i, inicialment, amb moltes restriccions), Romania té en aquest moment, oficialment, tots els privilegis d'un país membre de la UE. Però encara se sent en una posició més aviat marginal, i això inclou la poca coneixença que encara existeix de la seva cultura. Si per a Catalunya el fet de traduir la literatura catalana a l'estranger constitueix una estratègia fonamental d'independència cultural, a Romania és més aviat el fet de traduir literatures estrangeres al romanès que dona un sentit de participació en el món cultural europeu.

Al final dels anys noranta, quan el meu país (que havia sortit del món repressiu del comunisme tot just feia una dècada) es preparava per fer els tràmits necessaris per accedir a la Unió Europea, em trobava buscant un llibre català adequat al moment per traduir-lo al romanès –vull dir, un llibre que cridés l'atenció del públic romanès– i, també, una editorial que li donés vida a Romania. Havia acabat la carrera feia poc i ja treballava com a assistent universitària al departament d'anglès de la Universitat de Bucarest. Havia estudiat el català com a tercera llengua; tanmateix, la literatura catalana era la meua passió. Compartia aquest projecte de traducció amb el meu professor de català, Xavier Montoliu. Pensàvem de començar aquesta aventura traduint plegats un llibre, i calia escollir-ne un amb certes qualitats, perquè en aquell començament de les traduccions catalanes al romanès, s'havia de despertar la curiositat del públic, s'havia de crear una apetència per la cultura catalana a Romania. Era un moment que Romania passava unes experiències que, en si mateixes, significaven un nou començament, i el model d'emancipació cultural de Catalunya semblava el fons d'inspiració ideal. Els dos països tenien en comú haver viscut temps de dictadura. Les dues llengües participaven, no només del fet de ser llengües romàniques, sinó també del fet de compartir el que els lingüistes anomenen la llei de les zones laterals. D'aquí sorgia una certa actitud conservadora pel que fa a les paraules i estructures que s'havien conservat del llatí, i que donava moltes paraules que s'assemblaven molt, però també una certa complexitat lexical, uns matisos estilístics i una riquesa d'expressions que volen dir gairebé però no exactament el mateix, que no trobem de la mateixa manera en llengües amb més circulació i més poder polític i cultural. S'havia d'establir un diàleg entre totes dues cultures. Afortunadament, aquests esforços no eren gens isolats; a Romania ja hi havia molts altres enamorats de la llengua i la cultura catalanes.

I, d'alguna manera (crec que va jugar-hi algun paper la idea que la ciència-ficció sempre s'havia venut bé al públic romanès jove i hi havien editorials interessades) vam arribar a la conclusió que calia traduir el *Mecanoscrit del segon origen*, de Manuel de Pedrolo. Aquesta novel·la juvenil, plena d'amor i de generositat –emocions sense les quals no es podria començar un món nou, igual com l'Alba i en Dídac ho van fer, igual com el meu país també ho havia de fer– semblava ideal. Una al·legoria del que pot ser qualsevol nou començament, el *Mecanoscrit* arribava en un bon moment per a mi com a principi d'una traducció de literatura catalana al romanès (que, tot i ser una mica més gran que l'Alba i en Dídac, encara era a l'edat dels grans somnis). Però el llibre no va acabar en una editorial de ciència-ficció, sinó en una que estava a punt d'inaugurar el que és avui la col·lecció més prestigiosa de literatura catalana al romanès: la «Biblioteca de Cultura Catalana» de l'Editorial Meronia, dirigida per la traductora, lingüista, editora i enamorada de Catalunya Jana Matei.

El *Mecanoscrit* de Pedrolo és, com ja sabem, un llibre que va fer època a casa seva. Aparentment una novel·la juvenil (encara que, tenint en compte la serietat del missatge, Pedrolo el deu haver escrit per un públic molt més ampli), els temes de que es parla són greus i difícils: la mort d'una civilització a causa d'un atac extraterrestre (el temor més gran en tota la narrativa inspirada en temes de ciència-ficció). Com diu Jana Matei al seu estudi introductiu del llibre, la publicació en romanès va tenir lloc quan se celebraven deu anys de la mort de Pedrolo. Ara recordem aquell moment quan celebrem l'Any Pedrolo, cent anys després del seu naixement i amb tota l'energia positiva que en sorgeix podem mirar cap enrere, posar la seva creació en perspectiva i gaudir de la seva grandesa. L'editora, que va actuar com a tal tenint cura de l'edició, anota que el *Mecanoscrit del segon origen* és, més que un llibre, «un fenomen de masses», que se'n van vendre centenars de milers d'exemplars i va acabar per formar part del currículum després de la introducció del català al sistema d'educació de Catalunya, el 1978. Aquest «natural i autèntic elogi de la vida i de l'amor», com l'anomena la mateixa Jana Matei, té, malgrat (o potser precisament a causa de) la seva aparent senzillesa, una complexitat psicològica inoblidable, que ve de la decisió ferma de la protagonista, l'Alba, de no quedar aclaparada pel desastre que havia matat tothom menys els dos nois, i de lluitar per un nou començament. En una situació de desastre com aquesta, amb morts a tot arreu, en un món postapocalíptic, en què, a més a més, l'Alba, mare adolescent del primer nen nascut després del desastre, queda totalment sola quan en Dídac també desapareix, la noia no perd l'esperança. Convencuda de la importància de la seva missió, continua la lluita per repoblar la Terra, i ens adonem al final del llibre que el mecanoscrit que llegim milers d'anys després és la seva història, i que tots nosaltres en som els hereus.

El *Mecanoscrit* era la meua primera traducció. Encara que controlava molt millor l'anglès que el català, no em semblava tan interessant traduir literatura escrita en anglès –ho feia molta gent, i molt bé. Però traduir del català era una cosa ben diferent. Es tractava de fer la meua petita contribució a la introducció d'una literatura amb molta complexitat, però poc coneguda, a la meua cultura. A més a més, la llengua i el seu esperit semblaven molt més propers al meu cor. Calia un esforç d'imaginació per aprendre a re-escriure (o recrear el text emblemàtic de Pedrolo, perquè amb cada traducció reinventem l'original) un text català en romanès. Vam començar per dialogar –en la calor insuportable del juny del 1996 a Bucarest– al voltant del text, per fer traduccions en col·laboració que tenien l'avantatge de la nostra doble perspectiva nativa sobre les dues llengües entre les quals ens movíem. A l'època, les fonts lexicogràfiques catalanes disponibles eren poques, no hi havia cap diccionari en les dues direccions (català-romanès-català) i Internet no era de cap manera el gran fons consultable de sinònims, matisos i possibilitats lingüístiques alternatives que és ara per als traductors. Calia treballar molt, però la cosa més interessant eren les possibilitats que sorgien arran del diàleg i al voltant de com s'expressaven conceptes diferents en cadascuna de les dues llengües. De fet, per a això són les llengües: per dialogar. I quan es tracta de literatura, aquests diàlegs adquireixen la universalitat que pot venir només de compartir valors comuns, com els que compartíem nosaltres, els traductors, amb els personatges de Pedrolo.

A més de ser la meua primera traducció, en aquella època m'interessava més explorar els misteris de les llengües estrangeres que estudiar que investigar les complexitats de la meua pròpia, de llengua. No tenia gaire pràctica en la traducció, a banda del que ens havien ensenyat a la facultat. En aquest sentit, la contribució de l'editora, Jana Matei, que tenia molta més experiència que nosaltres, va ser essencial. Traduir el català de Pedroló no semblava tan difícil, tenint en compte les similituds de les nostres llengües romàniques i la fluïdesa i naturalitat del text original, que calia també expressar en romanès.

Les diferències que sorgien eren més aviat al voltant de l'ús de conceptes, mentalitats i percepcions culturals diferents. Un primer plantejament ja va ser com traduir el títol. La paraula *mecanoscrit* no existeix en romanès, en què s'utilitza la forma una mica inexacta «manuscrits» (tant per a textos escrits a màquina com per a textos escrits a mà). Vam haver d'usar aquesta mateixa paraula. Un altre exemple: la descripció de l'Alba com «una noia de catorze anys, verge i bruna» amb les paraules de Pedroló no hauria acabat de sonar bé. Jana Matei va suggerir «o feti?? de paisprezece ani» [una noieta de catorze anys] (TT1, 1). En una cultura com la romanesa, com a mínim en aquella època, no es parlava gaire de les coses íntimes; expressar el desenvolupament de la sexualitat dels nens és més fàcil i normal en català. O, la primera vegada que l'Alba i en Dídac fan l'amor, la versió romanesa escollida és molt més basada en la suggestió, amb la fisicalitat de l'acte sublimat en la intensitat dels sentiments («I llavors s'alça cap a ell perquè la penetrés» esdevé en romanès «?i atunci se ridic? spre el, toat? numai iubire» [I llavors s'alça cap a ell, tota ella plena d'amor] en la secció (21) del «Quadern del viatge i de l'amor», TT4). El part, que l'original descriu com «un gran èxtasi voluptuós», va necessitar més accentuació en romanès: «o femeie cunoa?te un extaz imposibil de descris în cuvinte» [l'èxtasi que sent una dona és impossible de descriure amb paraules] («Quadern de la vida i de la mort», 27), i els efectes de després, també: «Ara les camele li feien figa» esdevé «?i mai tremurau ?i acum mâinile ?i picioarele» [«les mans i els peus encara li tremolaven», 28].

Detalls gramaticals com l'ús d'interpel·lacions («Són platets voladors, tu!» – «M?... sunt fârfurii zbur?toare!») o l'ús del llenguatge col·loquial, més adequat a l'edat dels nens protagonistes («Anem, que no et volen» – «hai s? mergem, c? nu te-nghit» (l'equivalent més, o menys exacte de «no els caus bé» en lloc de «nu te vor», que hauria estat l'equivalent exacte de «no et volen», la variant més formal, en TT1, secció 7). A les seccions 12 i 13 del «Quadern de la destrucció i de la salvació», es tractava d'expressar la intensitat de la tragèdia que viuen tots dos nens, és a dir, de trobar més aviat equivalents semàntics que lexicals: «bietelor victime» [pobres víctimes] per «víctimes patètiques» a la secció 16 (més aviat que «patètica»; la paraula corresponent existeix en romanès, però és part d'un registre diferent). Les expressions idiomàtiques, és clar, s'havien de traduir tenint en compte els equivalents semàntics més que no els lexicals: «viure amb l'ai al cor» esdevé «a sta cu frica-n sân» [amb la por al pit] (29). Al «Quadern de la sortida i de la conservació», la intensitat de la tragèdia de la destrucció d'un món sencer necessita de vegades intensificacions. Així, en la secció 8 el silenci original esdevé un silenci de cementiri: «el motor roncava en la solitud» esdevé «Intr-o lini?te de mormânt, se auzea doar motorul» i «amb penes i treballs» esdevé «numai cu greu» (equivalent de «només amb dificultat» en lloc de «cu chiu ?i vai», l'expressió idiomàtica que més hi correspondria, però que no hauria funcionat aquí perquè el seu to col·loquial no corresponia a la gravetat de la situació).

Ara, amb la perspectiva del temps, m'adono del paper formador d'aquella traducció. Vaig aprendre que traduir era entrar a les «entranyes» no només de la llengua del text, sinó també de la llengua pròpia. També, veure el llibre publicat com a segon títol de la «Biblioteca de Cultura Catalana» em va donar la innocent sensació vanitosa de participar en un acte fundacional. És una cosa ben coneguda que el mercat de traduccions literàries va creixent a Romania, com es pot veure a les principals fires de llibres de Bucarest: Bookfest (al final del maig de cada any) i Gaudeamus (al mes de novembre). Pel que fa a les traduccions de literatura catalana, sembla que el model de promoció nacional català per mitjà de la cultura és molt atractiu per als romanesos, cosa que va contribuïnt a l'èxit (tal com és, fins ara) de les traduccions del català. Actualment, Romania és el país de l'Europa de l'Est

amb la quantitat més gran de traduccions literàries del català. A més de la col·lecció «Biblioteca de Cultura Catalana?», de l'Editorial Meronia, altres editorials manifesten un interès creixent per aquesta literatura tan original, amb tanta bellesa i complexitat. Aquest any, el Col·loqui de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes tindrà lloc a Bucarest del 2 al 6 de juliol. És una oportunitat immensa de cridar l'atenció a altres lectors romanesos del fet que val la pena llegir els grans autors catalans. I, també, potser ja és el temps per a nosaltres, els traductors, de traduir més Pedrolo.

Un Pedrolo romanès hauria fet miracles a Romania, amb la seva actitud subversiva constant durant el franquisme (que no va ser tan diferent del comunisme, tot i que era teòricament a l'altre extrem polític) i les seves crítiques del període de transició (que s'haurien pogut aplicar tan bé als anys noranta romanesos). Però també per la seva escriptura al·legòrica i el seu poder d'incidir en societats i els seus destins històrics. Ara, mirant cap enrere, encara que no hi hagi hagut una reconeixença tan àmplia com hauria merescut, la traducció del *Mecanoscrit* va arribar en un moment molt simbòlic, quan, al final d'anys molt caòtics, Romania es preparava finalment per assumir les responsabilitats i oportunitats d'un país lliure i democràtic.

Oana-Dana Bala?

L'any passat vaig tenir l'oportunitat d'unir-me com a traductora literària al projecte europeu CELA 2017-2019 (*Connecting Emerging Literary Artists*), l'objectiu fonamental del qual consisteix a posar en contacte i a promoure professionals literaris (escriptors, traductors, agents literaris) de cinc estats: Bèlgica, Holanda, Itàlia, Portugal, Espanya i Romania. Implicar-me en aquesta iniciativa i poder col·laborar directament amb escriptors i traductors literaris joves –alguns dels quals no havien publicat cap traducció– em va oferir una nova oportunitat de reflexionar sobre la condició del traductor de literatura i de la seva formació, sobretot perquè feia mesos que preparava una assignatura optativa de teoria de la traducció per als estudiants de català de la Universitat de Bucarest.

El moment semblava adequat per diferents motius. Al llarg dels darrers anys s'han anat desenvolupant iniciatives per incrementar la visibilitat de les traduccions literàries i del traductor literari, i per millorar-ne la condició. Aquesta tendència europea també es manifesta a Romania i es concreta en institucions i associacions rellevants per als traductors novells, com ara la branca de la Unió d'Escriptors de Romania, *Filiala București – Traduceri Literareo FITRALIT*, que es proposa establir contactes entre traductors literaris i publica articles i entrevistes sobre temes de traducció literària, o bé l'*Asociația Român? a Traduc?torilor Literari*, dedicada a promoure el traductor literari i a defensar-ne els drets. Convindria recordar, alhora, l'auge que han conegut les traduccions literàries del català al romanès en el mercat literari dels darrers vint anys, amb l'exemplar col·lecció «Biblioteca de Cultur? Catalan?», de l'editorial Meronia, i les traduccions de novel·les d'autors catalans contemporanis publicades per editorials com RAO, Curtea Veche o Meteor Press, amb el suport constant de l'Institut Ramon Llull. Finalment, caldria esmentar actes acadèmics enfocats a la traducció literària del català, com ara el col·loqui Dialects Culturals mitjançant Traduccions Literàries (Bucarest, 2015) o la secció dedicada a la traducció del XVIII Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Bucarest, del 2 al 6 de juliol de 2018). S'ha anat configurant, per tant, un context que podria acollir generosament una nova generació de traductors del català.

El context de l'ensenyament de la traducció

El català s'estudia a la Universitat de Bucarest en el marc de dos programes de llicenciatura: d'una banda, llengua i literatura catalanes (s'estudien literatura i cultura, lingüística i llengua catalanes); i, de l'altra, traducció i interpretació (s'estudia català com a tercera llengua). En aquest àmbit formatiu, m'ha semblat apropiat i fins i tot natural obrir una porta a la traducció en general i a la traducció literària en particular per als estudiants de tercer de filologia catalana, que hi podien estar interessats i, a la vegada, podien aprofitar la seva formació literària, diferent de la dels estudiants de traducció.

El text, de mur a pont

El curs s'ha plantejat com a finalitat introduir l'estudiant al món de la traducció literària, tant teòrica com pràctica, del català al romanès i del romanès al català. Primer de tot, els estudiants han tingut la possibilitat de reflexionar sobre el procés de la traducció en general a partir de la seva experiència com a lectors de literatura. Aquesta reflexió ha donat pas a la presentació dels enfocaments teòrics que s'han anat adoptant en el camp de la traducció amb el pas del temps, la qual cosa ens ha portat naturalment a la qüestió de la tipologia textual, dels problemes i de les dificultats de la traducció literària, i també de les tècniques i estratègies necessàries per solucionar-los. El grau de dificultat dels textos ha anat canviant: hem començat per textos periodístics breus i hem arribat a textos literaris narratius breus o relats.

Un dels efectes importants i gratificadors d'aquest curs és que m'ha semblat haver aconseguit que els estudiants deixessin de veure el text com un mur opac, com si les paraules o les estructures desconegudes fossin closques buides que no portessin a cap realitat. Hem començat traduint a primera vista del català al romanès textos assequibles, com ara breus articles informatius sobre temes diversos i comuns. A les primeres temptatives, la tendència dels estudiants ha estat traduir-ho tot literalment, paraula per paraula, triant de vegades equivalents fora de context. Per convidar-los a la reflexió sobre la paraula i el context, hem comentat detingudament les seves variants, de manera que ells mateixos han acabat corregint i millorant les pròpies propostes. Ha estat l'oportunitat perfecta per encetar el tema de les modalitats de traducció i comentar els usos i abusos de la traducció literal, entre altres aspectes. La reflexió constant a diferents nivells sobre el text d'origen i el d'arribada i l'avaluació de les versions que anaven proposant els estudiants els han permès millorar, de manera que al cap d'unes quantes setmanes ens hem aventurat en les traduccions literàries.

M'ha semblat que la millor opció era traduir narrativa breu, tria justificada per la possibilitat de treballar amb textos integrals i d'adoptar una perspectiva holística en la traducció. He optat per autors contemporanis catalans i romanesos, d'una banda perquè la literatura actual no s'acostuma a arribar a estudiar, i, de l'altra, perquè d'entrada els estudiants la solen considerar més interessant. Per tant, hem treballat amb una selecció de narracions breus de Quim Monzó (*El perquè de tot plegat*, Barcelona, Quaderns Crema, 1999), Ramon Solsona (*Libreta de vacances*, Barcelona, Quaderns Crema, 1991), Mircea C?rt?rescu (*De ce iubim femeile*, Bucure?ti, Humanitas, 2005) i Ana Barton (*Pervazul lui Dumnezeu 75*, Bucure?ti, Humanitas, 2016). En el cas de la traducció inversa hem aprofitat traduccions ja publicades, com ara el recull de relats de Mircea C?rt?rescu *Per què ens estimem les dones* (Mallorca, Lleonard Muntaner, Editor, 2016, traducció al català de Xavier Montoliu Pauli) o fragments de la novel·la de Mircea Eliade *Maitreyi o la nit bengalina* (Barcelona, Viena Edicions, 2011, traducció al català de Joan Fontana) per practicar aspectes més difícils i per analitzar detalladament solucions que proposen traductors nadius de català amb experiència. Els estudiants s'han anat acostumant a les eines en línia de les quals els traductors disposen (diccionaris i enciclopèdies en totes dues llengües i recursos en línia com ara l'Optimot).

Aquesta experiència augura un bon futur per als actuals estudiants de català, que aviat podrien esdevenir traductors professionals.

Jana Balacciu Matei

Em preguntava quin assumpte havia de tractar en l'article que em tocava d'escriure per al número de primavera del *Visat*, que té un dossier sobre les traduccions entre català i romanès. Tenia clar que havia de néixer de la pròpia experiència, però tenia dubtes que la que tinc en el camp de la traducció pogués aportar alguna cosa nova que interessés els virtuals lectors catalans. Uns lectors que, com assegurava Quim Monzó al seu discurs inaugural de la Fira de Frankfurt del 2007, són gent amb «un alt nivell de clàrividència, perspicac, que sempre dedueix coses». Potser, vaig pensar, podria parlar de l'entrellaçament, quàntic, diria, entre els «objectes», els llibres que publiquem a l'editorial Meronia de Bucarest dins de la [col·lecció](#) «Biblioteca de Cultura Catalana». Ho rumiava per trobar la millor manera de fer-ho.

Potser, em vaig dir, seguint l'exemple del reconegut escriptor, podria recórrer a un conte; però, com que de contes no n'he fet mai, potser ho faria amb un relat a partir d'un conte ja conegut. I em va venir a la ment una vella paràbola hindú, la dels sis savis cecs que cercaven comprendre com era un elefant tocant-lo. Segons la part que va tocar, cadascú va oferir una resposta diferent. Un d'ells va tocar el costat de l'elefant i va dir que l'animal tenia la forma d'una paret de fang assecada al sol, un altre els ullals i va dir que s'assemblava a una llança, un altre la cua movent-se i va afirmar que l'elefant era com una corda ben gruixuda, etc. Barallant-se entre ells, tots sis van exposar les seves opinions al rei, el qual es va posar a riure i els va dir que tots tenien raó i tots estaven equivocats: el cos de l'elefant és unitari, però les seves percepcions eren diferents perquè eren parcials.

Si l'any 1990, immediatament després de la fi del règim comunista, que ens volia súbdits cecs, algú hagués demanat a un romanès quines coses sabia sobre el món català, probablement n'hi hauria pogudes enumerar poques. Feien d'excepció alguns estudiosos (historiadors, romanistes, alguns escriptors), però ells també només «tocaven» diferents parts del cos de l'elefant català. Pocs sabien que tenia una veu «ben travada per pensar, per pactar i per somiar» (Joan Margarit), manifestada en una literatura rica, «una de les pedres fundacionals de la cultura europea», com deia Monzó mateix. I com ho haurien pogut saber, si entre 1968^[1] i 1989, només quatre obres d'escriptors catalans havien estat traduïdes al romanès? *Els plàtans de Barcelona*, de Victor Mora (1968, del francès); una antologia de poesia de Salvador Espriu (1974, molt probablement de l'italià); *Tirant lo Blanc* (1978, traduït, parcialment, del castellà sota el títol *Tirante el Blanco*), i *Fortuny*, de Pere Gimferrer (1988, del castellà), de fet un «esborrany», com diu Delia Prodan, en una anàlisi detallada d'aquestes traduccions.^[2]

Sense ser partidària de la història contrafactual o alternativa, no puc deixar de demanar-me que hauria passat si no hagués passat el que va passar: si els nostres països no haguessin suportat la duresa de les dictadures, quins fruits hauria donat el «corrent d'atenció romanesa envers les lletres catalanes» establert a partir dels anys vint del segle passat,^[3] quan van sortir traduccions de Joan Maragall, Prudenci Bertrana, Santiago Rusiñol, etc., quan el gran historiador romanès Nicolae Iorga, l'amic de Puig i Cadafalch, feia a Bucarest conferències sobre Catalunya i publicava *O mic? ?ar? latin?: Catalonia ?i expositia din 1929* [Un petit país llatí: Catalunya i l'exposició del 1929] (1930). Però les coses van anar tal com van anar i als anys noranta ens vam trobar,

uns i altres pràcticament desconeguts, cecs, però tenint possibilitats reals de guarir-nos d'aquesta ceguesa.

És en aquest context que un petit grup de catalanòfils romanesos aplegats entorn el (primer) lectorat de català de la Universitat de Bucarest ens vam demanar que podríem fer per reduir aquest desconeixement vergonyós. He de reconèixer que també nosaltres havíem «toçat» abans només una ínfima part del cos literari català i justament l'admiració compartida va constituir l'impuls que ens va moure i ens va fer suscitar el repte de començar una col·lecció consagrada a la cultura catalana (sent-ne jo, a més, l'editora) i entrar en «l'estament» de traductors. En molts casos, doncs, he estat editora de les meves pròpies traduccions; totes dues activitats generades pel desig d'introduir valors catalans dins el sistema literari romanès. Una situació privilegiada (que no hauria estat possible sense els ajuts atorgats per l'Institut Ramon Llull), un doble paper: el d'editora i el de traductora; la primera havent de portar un escriptor català al món romanès, i l'altra, la de portar el lector romanès cap al món de l'escriptor català, fer-l'hi entrar, tenir empatia amb els personatges, sentir que, malgrat que són en un altre país i un altre temps històric, el concerneixen també a ell, fer-se preguntes que no s'havia fet mai, etc. Oferir-li tota la transparència, però sense distorsionar el missatge, i mantenir l'ambigüitat del text literari. S'ha parlat molt sobre la importància del traductor com a creador. Jo veig l'ofici de traductor més aviat com el d'un artesà abnegat, capaç d'oferir en la seva pròpia llengua la «semblança» d'un món creat d'un escriptor estranger respectant-ne les «lleis de funcionament» establertes. El seu únic material és la llengua, o, millor dit, la parla viva del seu poble.

Bé, torno a la nostra col·lecció. El logotip, fet a partir de la senyera de Catalunya, havia d'atreure l'atenció i de servir com a identificador comú de tots els llibres que hi havien de sortir, traduïts directament del català: d'autors de tot el domini lingüístic, de diferents gèneres literaris, majoritàriament de clàssics moderns i contemporanis, fins a arribar, actualment, a la quarantena de títols.

No esmentaré aquí els escriptors traduïts fins ara, sinó només que l'interès sorprenent mostrat els darrers anys per les quatre traduccions de Ramon Llull ens fa creure que la nostra iniciativa pionera ha donat fruits, que hi ha un públic lector que ha pogut entendre no només per que la literatura catalana, aquesta literatura sense estat, és tan bona, sinó també que és «clarament, una de les pedres fundacionals de la cultura europea», com rotundament afirmava Monzó l'any 2007. Afortunadament, altres editorials s'han interessat a publicar literatura catalana en romanès gràcies a la nova fornada de traductors romanesos, i els ponts entre les nostres cultures s'han multiplicat.

Però aquest públic no comprèn, ens n'adonem ara, deontòlegs. Potser perquè ells, prou ocupats per explicar als altres les veritats de la fe que cal creure, no tenen temps de llegir literatura. Nosaltres creïem, i creïem, que en les «històries» traduïdes s'hi havia reflectit una certa fracció de la llum de la història. A més, cada llibre va acompanyat d'informació complementària de caràcter contextual, com ara prolegs, cronologies, etc.

Potser en els períodes de convulsió, com l'actual, allò real que no es pot abastar des de la literatura s'ha de presentar amb dades històricament comprovables. És per això que aquest any farem entrar dins la nostra col·lecció la *Història de Catalunya* del professor Jaume Sobrequés. Continuem. Per combatre en la mesura que les nostres forces ho permetin l'ençegament de l'esperit.

[1] Des de la introducció del règim comunistano s'havia traduït res.

[2] Delia Prodan. *Entre l'espasa franquista i el mur comunista: les traduccions del català al romanès entre 1968 i 1989*.

[3] Xavier Montoliu. «Literatura romanesa i literatura catalana: quan el desafiament es diu traducció». *Quaderns. Revista de Traducció*, 15, 2008, p. 103-117.

Lluís Ahicart Guillén

És diumenge i al menjador de l'Hotel Subur, de Sitges, els comensals rematen l'esplèndid dinar amb cafè, copa i puro. Ja se sap, Pirandello *fuma come un turco* i Josep M. de Sagarra en sabia, d'això. És el 14 de desembre de 1924; amb ells hi ha l'escriptor i advocat Salvador Vilaregut i el dramaturg Josep M. Millàs Raurell. Tant Sagarra com Vilaregut ja han traduït al català algunes obres de l'il·lustre sicilià.

Pirandello ha arribat a Barcelona el dia abans, convidat pel PEN Club català (és el president del d'Itàlia) i per l'empresari del teatre Romea, Josep Canals. L'han instal·lat a l'Hotel Colón, a la plaça de Catalunya, on rep visites i li fan entrevistes quan no és en algun dels actes programats. Dimecres farà una conferència des de l'escenari del teatre Romea. Bé, no serà una conferència, sinó un col·loqui: respondrà les preguntes dels espectadors. És com ho fan a Nord-amèrica, d'on ve ara Pirandello, diu algú. Els de l'*Esquella de la Torratxa* el compararan amb els il·lusionistes de *music-hall* del Paral·lel.

La visita a Barcelona de l'escriptor, que ja era famós mundialment, fou l'empenta definitiva a la recepció de la seva obra a les nostres terres. Sagarra era el cicerone ideal per a l'ocasió: l'any anterior, el 1923, havia traduït *Il berretto a sonagli* (*El barret de cascavells*), el primer *pirandello* teatral en català. S'estrenà el 27 de novembre d'aquell any al Romea; l'obra va ser molt ben acollida. Més difícil de pair per al públic barceloní, com reflecteixen les cròniques i crítiques teatrals, fou l'estrena al teatre Goya dels *Sei personaggi in cerca d'autore*, poques setmanes després, el 19 de desembre, en versió castellana. En qualsevol cas, durant aquells anys i els següents Pirandello es va fer un lloc entre els referents teatrals de Barcelona i les seves obres dramàtiques s'han anat traduint amb més o menys regularitat, malgrat parentesis importants, fins als nostres dies.

Ara bé, quina fou i quina ha estat la sort de les traduccions de l'obra narrativa pirandelliana? L'arrencada va coincidir en el temps amb la de les traduccions d'obra dramàtica. Al diari *La Publicitat* del dia 11 d'octubre de 1923 hi apareix el conte *Distracció* (*Distrazione*), traduït per algú que signa T.G. Segons certifica Gabriela Gavagnin, es tracta de Tomàs Garcés; és la primera traducció al català d'una obra narrativa, en aquest cas un conte, de Pirandello. Garcés va destacar, és sabut, per les seves traduccions d'obra poètica en italià; aquest conte de Pirandello i un altre de Verga són les seves úniques traduccions catalanes de narrativa italiana.

L'any següent, el 1924, en els números de maig i d'agost del *magazine D'Ací i d'Allà* es publiquen dos contes més: *La llum del davant* (*Il lume dall'altra casa*) i *L'il·lustre desaparegut* (*L'illustre estinto*), versionats per Lluís Bertran i Pijoan, amb il·lustracions de Figueras i Emili Ferrer, respectivament. El director de la revista era aleshores Carles Soldevila (de qui, segons es diu, Pirandello traduí a l'italià l'obra *Civilitzats tanmateix*).

Des d'aquella època, dèiem, Pirandello va restar definitivament entre nosaltres, va quedar incorporat a les lletres catalanes. No obstant això, si deixem de banda les tres narracions abans esmentades, aquella empenta receptora

inicial va quedar circumscrita a l'àmbit dramàtic. Era en bona part un fenomen estretament lligat als desitjos dels empresaris teatrals, d'un bon sector de la intel·lectualitat catalana, de certs sectors de la burgesia —com el patronat de l'Associació de Teatre Selecte—, i, com apuntava en un article Carles Soldevila, a l'esnobisme d'alguns davant un autor que creava polèmica i que no tothom entenia. A partir del 1923 també hi influí de ben segur la situació creada pel començament de la dictadura de Primo de Rivera i pel desig de resistir els embats del directori militar dirigits a neutralitzar la «desespanyolització» de Catalunya i a anar arraconant la llengua catalana. El sopar del Pen Club Català en homenatge a Pirandello, celebrat el dimarts 16 de desembre, el presidí Puig i Cadafalch, que la vigília de Nadal de l'any anterior (1923) havia dimitit com a president de la Mancomunitat de Catalunya. A «l'hora del xampany» Puig i Cadafalch feu el discurs d'ofertament del banquet, en català: «No em sento amb forces de deixar la meua llengua nadiua —digue— i menys ara...». L'hoste agrai l'ofrena i parlà, diuen les cròniques, «amb veu càlida i metàl·lica». Recordà les lliçons rebudes, quan era a Bonn, sobre les «nobles arrels de l'antic provençal» i ressaltà que «aquella fonètica era ben semblant a la de la "forte e dolcissima lingua" que sento parlar ara». «M'omple d'orgull —va continuar dient Pirandello— haver estat traduït pel vostre "giovane e geniale poeta" (al·ludint a J. M. de Sagarra) i per altres distingits escriptors catalans. Em fa goig de veure la meua obra coneguda i valorada a la "cara e generosa Catalogna"».

Aquella onada de recepció de l'obra dramàtica de Pirandello, amb el clímax de la referida visita, tingué, això no obstant, el seu reflux, del qual no foren aliens els avatars polítics dels anys trenta, tant a casa nostra com a Itàlia. Assumpta Camps ho resumeix a *Luigi Pirandello en Catalunya: la razòn de una incomprensión*. En paral·lel, l'arribada dels contes i novel·les de l'autor quedà en suspens.

Tant és així que l'entrada a les lletres catalanes de la narrativa pirandelliana no es va produir de forma significativa fins al final del segle passat. Si parlem de les novel·les, l'any 1986 Carme Serrallonga dona a conèixer la seva versió d'*El difunt Mattia Pascal*, i cal esperar-nos al 2008 per a disposar de *L'exclosa*, girada per Meritxell Anton; al 2009 per a *Atenció, Rodem!* (*Quaderns de Serafino Gubbio, operador cinematogràfic*), a càrrec de Jordi Estrada, i fins fa ben poc, al 2017, per a *Un, ningú i cent mil*, traduïda per Marina Laboreo Roig. El balanç és, malgrat aquest gran endarreriment, positiu: de les set novel·les de Pirandello, en català en tenim finalment quatre: la primera (*L'exclosa*), la darrera (*Un, ningú i cent mil*), la més reconeguda (*El difunt Mattia Pascal*) i també la molt valuosa i interessant *Atenció, Rodem!*

I les *novelle*, els contes? També ha costat poder tenir en català una mostra significativa d'aquells dos centenars llargs que l'autor ens en va llegar, no havent assolit l'ambiciós projecte d'escriure i publicar un conte per a cada dia de l'any. Deixant de banda aquells primerencs contes publicats el 1923 i el 1924, no va ésser fins al 1995 que van començar a rajar-ne les versions catalanes. Aquell mateix any Francesc Miravittles n'oferí una tria de trenta-un en el volum 96 de «Les Millors Obres de la Literatura Universal – Segle xx» d'Edicions 62, i Júlia Benavent en versionà onze, de la mà de les Edicions del Bullent, de Picanya. Carlota Subirós, el 2008, amb motiu de traduir *L'home de la flor a la boca* per a les funcions de la companyia laperla 29 que ella mateixa dirigí a la Biblioteca de Catalunya, va versionar també els contes *Un dia* i *Al vespre, un gerani*, ja traduïts per Miravittles.

Finalment, Joaquim Gestí va seleccionar i versionar trenta-tres contes, en un recull, *Contes per a un any*, que va mereixer el premi de traducció Vidal Alcover del 2007 i que finalment, deu anys després, el 2017, va veure la llum de la mà d'Edicions de 1984.

Si prenem el conjunt de les referides traduccions de la narrativa breu, ens trobem que el conte *L'avemaria di Bobbio* apareix en tres de les seleccions (Miravittles, Benavent i Gestí), i setze altres contes apareixen en dues. Per

tant, per a l'estadística, podem arribar a la conclusió que les vuitanta traduccions al català de que disposem avui dia es corresponen amb seixanta-un contes originals de Pirandello.

En l'exemplar de *L'Amic de les Arts* del 30 de juny de 1928, poc després de signar el *Manifest groc*, l'avantguardista Lluís Montanyà es referia als «contes sicilians, no prou coneguts, de Pirandello». Sortosament el lector en català té ara finalment molt més a l'abast tant els contes esmentats com la resta de la seva narrativa.

Bibliografia

Distracció. Trad. T[omàs] G[arcés]. *La Publicitat* (11 octubre 1923).

La llum del davant. Trad. Lluís Bertran. D'Ací i d'Allà, maig, 1924.

L'il·lustre desaparegut. Trad. Lluís Bertran. D'Ací i d'Allà, agost 1924.

El difunt Mattia Pascal. Trad. Carme Serrallonga. Proa, 1986.

La tragèdia d'un personatge i altres contes. Trad. Francesc Miravittles. Edicions 62, 1995.

Contes per a un any (Selecció). Trad. Júlia Benavent. Ed. del Bullent, 1995.

«Un dia» / «Al vespre, un gerani». Dins: *L'home de la flor a la boca*. Trad. Carlota Subirós. Biblioteca de Catalunya, 2008.

L'exclosa. Trad. Meritxell Anton. Adesiara, juny 2008.

Atenció, Rodem! (*Quaderns de Serafino Gubbio, operador cinematogràfic*). Trad. Jordi Estrada. L'Albí, 2009.

Un, ningú i cent mil. Trad. Marina Laboreo Roig. Edicions de la Ela Geminada, 2017.

Contes per a un any. Trad. Joaquim Gestí. Edicions de 1984, 2017.

Montserrat Franquesa

Ens trobem amb Dolors Udina a mig matí, quan tot just hem encetat el semestre lectiu, al Jardí Japonès de la Facultat de Traducció de la Universitat Autònoma de Barcelona. Hi coincidim per prendre cafè entre classes, perquè compagina la docència amb la seva activitat principal, la traducció, per la qual acaba de rebre, el 15 de febrer, el Premi Ciutat de Barcelona amb *Els dimonis de Loudun*, d'Aldous Huxley, «per haver superat de manera brillant el repte de traslladar a un català viu i precís una obra d'enorme complexitat i indubtable importància cultural», segons ha raonat el jurat, per unanimitat.

Ensenyar a traduir literatura

L'argumentació del jurat deixa clar que Dolors Udina ha superat un repte de grans dimensions de la millor manera possible. L'art de la traducció es pot transmetre? Amaga, també, tècniques que es poden aprendre? Udina imparteix classe de traducció literària des de fa anys i parla amb coneixement de causa. «El que intento fer a classe de traducció literària és compartir el que he anat aprenent a còpia d'anys de traduir. Amb classes molt pràctiques, sempre a partir de textos més o menys difícils, el meu objectiu principal és que els alumnes siguin capaços de copsar-ne la complexitat i que dubtin de tot, que confirmin el que intueixen, que pensin que hi ha darrere del text, amb quina intenció va ser escrit, que s'han de creure el que escriuen... Insisteixo molt, també, en la necessitat de depurar al màxim el text final, de treure tot el que enfarfega el text en la nostra llengua i no hi afegeix informació, tot i que soc conscient que a aquesta depuració hi han d'arribar ells mateixos. Em sembla que més que "ensenyar" a traduir, els professors de traducció ajudem els alumnes a aprendre pel seu compte, a començar la seva experiència com a traductors».

En realitat, la traducció literària en països petits com el nostre és fonamental perquè el sistema literari necessita saba nova continuament. «Penso que les traduccions són una part cabdal de la literatura catalana. Necessitem amararnos de literatures d'arreu per alimentar la nostra. És difícil saber exactament de quina manera les traduccions afecten els autors, i les anàlisis d'influències d'un autor determinat són sempre poc precises. Potser Huxley ja és un autor molt conegut i traduït per poder resseguir-ne el rastre, però sí que recordo la importància que va tenir la manera de narrar les històries d'Alice Munro en molts autors joves que se'n declaraven seguidors i que deien que els havia obert noves maneres d'enfocar els textos».

L'encàrrec d'*Els dimonis de Loudun*

El repte de traduir l'obra per la qual li han concedit el premi d'enguany li va arribar de l'editor. No era la primera vegada que topava amb Aldous Huxley. L'any 2014 va publicar *Along the road*: «Rafael Tasis l'havia traduït als anys seixanta (a raig i a mà) i havia quedat en un calaix sense revisar-lo. Aquesta revisió i edició la vaig fer com a membre del Grup d'Estudi de la Traducció Catalana Contemporània de la Facultat de Traducció, el GETCC, que per mitjà

de la Montserrat Bacardí disposava de diversos papers d'en Tasis. Vam proposar-ne la publicació a l'editorial Adesiara, que va acceptar fer-se'n càrrec». Arran d'aquesta col·laboració amb Adesiara, l'editor li va proposar si volia fer «un altre Huxley» i l'obra escollida va ser *Els dimonis de Loudun*. «Era un llibre que jo no havia llegit, encara que sí que n'havia sentit a parlar (als anys setanta se n'havia fet una pel·lícula molt escandalosa de Ken Russell), i amb aquella ànsia proverbial que tenim els traductors d'endinsar-nos en qualsevol llibre que ens pugui fer descobrir unes "llavors de veritat" (com diu Virginia Woolf a *Una cambra pròpia*), vaig llançar-m'hi. Val a dir que el termini de lliurament va ser molt generós!». Una qüestió cabdal per poder obtenir un bon producte final. «Com que el termini que tenia per traduir aquest llibre era llarg (quatre anys, cosa insòlita en aquest nostre món), vaig anar fent capítols espaiats en el temps. És un llibre que m'exigia molta concentració —sobretot els capítols sobre religió— i, per tant, administrar-lo en tongades m'anava molt bé per no sentir-me aclaparada. Vaig llegir força llibres que hi estaven relacionats, d'història, sobretot, però diguem que amb certa calma.».

La complexitat de traduir *Els dimonis de Loudun*

Ara parlarem dels entrebancs del text. «Diria que la dificultat rau sobretot en la quantitat d'aspectes que toca i les veus diverses que hi participen. Encara que es basa en un fet històric (la condemna d'un capellà catòlic cremat a la foguera amb l'acusació d'haver-se conxorxat amb el dimoni per seduir tot un convent de monges ursulines a la primera meitat del segle XVII), Huxley el recrea afegint-hi tots els seus coneixements de filosofia, teologia, ocultisme i ciència política. Podria dir-se que és una de les primeres novel·les de ficció sobre un cas real (precedint novel·les com *A sang freda*, de Truman Capote, o *La cançó del botxi*, de Norman Mailer) que es basa en documents policials, diaris personals i testimonis de l'època. A més a més dels capítols que s'ocupen d'aspectes altament teològics i que exigeixen al lector (i al traductor) bons coneixements de filosofia, hi ha pàgines d'alta literatura quan les autoritats sotmeten el protagonista a una persecució sense pietat. Que l'acció del llibre tingui lloc al segle XVII i que molts documents dels personatges implicats siguin d'aquella època és una dificultat afegida que exigeix a la traducció un registre determinat».

Udina va estudiar història i no ha deixat mai de formar-se, llegir, estudiar i sobretot entretenir-se a fer la recerca que li exigeix qualsevol text original que aborda i que ha d'anostrar. «Huxley és un autor d'una cultura inabastable, cosa que obliga qui gosa posar-se en la seva pell per reescriure els seus textos a documentar-se sense parar. D'altra banda, escriu amb claredat, sense pompositat, i això sempre facilita la tasca de traduir».

La implicació editorial

La tasca de traduir té fama de ser solitària; la imatge del traductor literari treballant sol a casa envoltat de llibres és clàssica. Tanmateix, molts paràmetres i els factors més variats poden fer que una obra surti d'una manera o d'una altra. Al capdavant, sempre es tracta d'una qüestió de confiança amb l'editorial per a la qual es treballa. A més a més, la traducció d'*Els dimonis de Loudun* (Adesiara, 2017) va rebre una subvenció de la Institució de les Lletres Catalanes; uns ajuts que han afavorit l'arribada de molts títols al català. Tot i això, sense la iniciativa d'un editor, no seria possible res. Udina confessa que aquest cop ha treballat de gust: «Adesiara és una editorial modelica en la implicació a l'hora d'acabar el llibre. En Jordi Raventós, l'editor en cap, com si diguéssim, és també qui corregeix el llibre, amb una delicadesa digna d'esment. Té una quantitat de coneixements impressionant, no se li escapa res (per exemple, noms que moltes vegades estan malament fins i tot a l'original), proposa solucions que poden ser més adequades sense imposar-les i no tens mai la sensació que et posa en evidència. És a dir, una meravella!».

Acabem elogiant la tasca dels bons editors que tenim a casa nostra i dels avantatges de treballar amb editorials que no són grans empreses i fan que la relació amb les persones que hi treballen (que soler ser poques) sigui fàcil i estreta. «Sempre saps amb qui has de parlar i et fan sentir part del projecte editorial. Et sentis respectat i treballes molt més bé».

Tornem a l'aula pensant que darrere de tota bona traducció hi ha sempre una gran implicació personal, rigor, esforç i també moltes complicitats. I la Dolors Udina ho reforça, somrient: «Traduir és una feina apassionant».

Xavier Riu

En qualsevol traducció t'encares amb les paraules, una a una i en conjunt, però també cal prendre decisions prèvies més generals, com ara el to o el registre. Normalment en això t'hi guia el text mateix que has de traduir: al capdavant, es tracta de reproduir-lo, en la mesura que sigui possible, en una altra llengua. Amb la *Poètica* no és ben bé així, o no és només així, sobretot per dues raons:

1. El to, l'estil, fins i tot la sintaxi del text són en molts moments força descurats, la qual cosa ha portat els filòlegs a deduir que no es tracta d'un escrit preparat per publicar, sinó més aviat d'apunts, potser de notes per fer la classe.

2. La *Poètica* d'Aristòtil ha constituït la base de la teoria poètica, si més no d'ençà que al Renaixement el text va ser redescobert. Això ha fet que molts dels conceptes que aquesta obra posa en joc hagin estat també utilitzats, reutilitzats, comentats, interpretats, reinterpretats i traduïts molts cops al llarg del temps. Com que aquests conceptes han estat utilitzats en moments molt diferents de la història, moments que la concepció de què és la literatura també era molt diferent, però les paraules per descriure i prescriure-la eren les mateixes, a la pràctica, aquestes paraules, bo i essent les mateixes, han estat interpretades de maneres molt diferents. I com que, al llarg dels segles, una bona part de les discussions més aferrissades sobre la literatura han girat entorn de la *Poètica* d'Aristòtil, la interpretació d'aquestes paraules sovint ha estat molt carregada ideològicament.

Aquestes dues característiques fan que la *Poètica* sigui un text una mica especial a l'hora de traduir-lo i que les decisions que cal prendre també siguin peculiars.

Comencem pel segon punt. Per traduir, posem per cas, *Longtemps je me suis couché de bonne heure*, no tenim gaires opcions, i en tot cas les decisions que prenguem es basaran en raons fonamentalment estilístiques, perquè no hi ha gaires dubtes sobre el significat de cada paraula. No vull pas dir que les diferències no siguin importants; en absolut: «Durant molt de temps em vaig colgar dejorn» (Vidal i Alcover) i «Durant anys he anat a dormir d'hora» (Gaillard) són força diferents, però la diferència és fonamentalment estilística, sobretot de dialecte, en aquest cas. Amb el grec antic (i també passa en altres llengües antigues), això no és necessàriament així, i amb la *Poètica* encara menys. La frase «La tragèdia és doncs una *mimesis* d'una acció» es pot trobar en les diverses llengües en una forma equivalent de «La tragèdia és doncs imitació d'una acció», «representació d'una acció» o «mimesi d'una acció», que no volen dir en absolut el mateix.

A part d'algunes altres, possiblement menors, aquest problema afecta principalment paraules com *mimesis* o *eikós*, generalment traduïdes per 'imitació' i 'versemblança', respectivament, i en la meua traducció per 'representació' i (variants de) 'com és lògic i com cal'. 'Representació' és ja una traducció més o menys consolidada, tot i que minoritària. Es pot explicar fàcilment per què la traducció tradicional per 'imitació' no serveix. Segons

Aristòtil, la *mimesi* és un procés pel qual es creen unes representacions de coses. Per exemple, quan un poeta fa una tragèdia sobre Edip, no crea pas Edip, que ja existeix perquè hi ha hagut altres tragèdies, i encara abans poemes èpics i potser altres formes d'explicar històries, i també possiblement hi havia algun santuari on Edip rebia alguna mena de culte; el que crea en tot cas és el que en diem *un* Edip, és a dir, una determinada representació d'Edip, que no pretén imitar res, sinó presentar Edip d'una manera determinada. Si pretengües imitar algun original, quin hauriem d'entendre que és el de Dionís, per exemple? Un com ara el déu terrible de *Les bacants*, o un com el pallasso de *Les granotes*? De fet, el concepte d'original té poquíssim sentit en una tradició com la grega antiga, feta de variacions sobre variacions al voltant d'unes quantes històries, en una cadena inacabable.

Explicar per què cal traduir l'altra paraula, *eikós*, per alguna cosa semblant a 'com és lògic i està bé', en comptes de 'versemblant' com s'ha fet sempre, és força més complicat i massa llarg. Ho he explicat extensament a la introducció de la *Poètica* de la Fundació Bernat Metge (p. 29-47), i té a veure amb la relació entre la poesia i la realitat, que per a Aristòtil era molt diferent de com ha estat en altres moments de la història. La raó fonamental és que la paraula grega *eikós* no vol dir res que s'assembli a 'versemblant'. Potser sí que volia dir una cosa més semblant a la llatina *verisimilis*, segons com l'entenguem, en una època en què aquest 'semblar veritat' incloïa no les coses tal com són, sinó tal com haurien de ser. Potser fins i tot s'assemblava més a la paraula corresponent en la llengua que sigui al Renaixement, però certament no s'assembla a 'versemblant' avui dia. Això ens mostra la necessitat de renovar les traduccions, sens dubte, però en aquest cas, i en aquest aspecte, les múltiples traduccions de la *Poètica* no han servit per actualitzar la d'aquest concepte, que ja fa molt de temps que no vol dir el mateix que *verisimilis* en cap de les llengües del nostre entorn, i en canvi ha estat traduïda sempre invariablement així.

Pel que fa al primer aspecte, a l'hora de triar el to, un element que penso que val la pena tenir present és que, d'una banda, es tracta d'un text molt tècnic, molt especialitzat i amb llenguatge precís; de l'altra, si bé és cert que Aristòtil utilitza un llenguatge tècnic parcialment consolidat, també ho és que malda per trobar una manera d'expressar el que vol dir a partir del llenguatge corrent. Això es veu força bé, per exemple, en una de les idees força de l'obra, que l'estructura en gran part i és repetida unes quantes vegades: la tragèdia representa coses (personatges, accions, fins i tot paraules) millors, i la comèdia, pitjors. Què vol dir aquest «millors» i «pitjors»?

Com deia fa un moment, la *mimesi* és un procés pel qual es creen unes representacions de coses, com ara un Edip o un Dionís com el de *Les Bacants* o com el de *Les Granotes*. Aquests dos Dionís ens mostren les dues possibilitats que hi ha, d'entrada, a l'hora de fer aquesta representació: és la diferència entre la comèdia i la tragèdia, que Aristòtil explica dient que la tragèdia presenta les coses (tot en general: personatges, accions, fins i tot paraules) com a millors, i la comèdia com a pitjors. Aquesta dicotomia entre dues presentacions enteses com a contràries és tradicional i bàsica en el sistema literari grec. Al capítol 4, Aristòtil dibuixa un esquema de l'evolució històrica de la poesia estructurat en aquests dos grans blocs oposats, que es mantenen al llarg de tota l'evolució: primer improvisacions (una etapa podríem dir-ne prepoètica) en què uns feien invectiva i uns altres himnes i encomis (és a dir lloances, respectivament, als déus i als éssers humans); després ja venen unes denominacions mètriques, és a dir uns gèneres: la poesia iàmbrica, d'invectiva, i la poesia èpica, d'elogi, i en la tercera etapa la comèdia en una banda i la tragèdia a l'altra. Les paraules més generals i més tradicionals en grec per designar aquesta dicotomia són probablement *invectiva* (*psogos*) i *elogi* (*epainos*), però la contraposició no és simplement entre invectiva i elogi, com molts cops s'ha entès ('praise poetry' / 'blame poetry'). L'èpica és «poesia d'elogi», però què elogia? De fet, res; i passa igualment en la tragèdia. La contraposició en realitat és entre dues maneres de representar coses i al·ludeix a diversos aspectes d'aquestes presentacions; per això, Aristòtil necessita unes quantes paraules per expressar-la: paraules que denoten

invectiva i lloança, però també serietat i comicitat o ridícul, noblesa i vilesa, altura moral i baixesa (naturalment una i altra en el sentit de l'ètica grega tradicional, no en el nostre), i fins i tot en un sentit general, i dit d'una manera ben planera, personatges i accions «millors» i personatges i accions «pitjors». Aquestes són paraules corrents que Aristòtil posa en joc per descriure i explicar què fa la poesia.

Aquestes són, a parer meu, les característiques del text que més pesen en les decisions dels traductors: tenim un llenguatge tècnic al costat d'un llenguatge corrent que serveix per completar l'explicació; un estil sovint descurat, frases incompletes o telegràfiques, anacoluts, i, finalment també tenim un tema complex i un pensament d'Aristòtil no sempre perspiciu, que fa que sovint els traductors sentin la necessitat d'explicar-lo, de vegades en notes, de vegades en el text mateix (o totes dues coses, és clar).

En aquest sentit, Farran i Mayoral, a la «Introducció» de la primera *Poètica* a la Fundació Bernat Metge (1926, revisada per Josep Vergés el 1946) distingeix bé entre dos tipus de traduccions, que vol evitar: «Hem procurat d'evitar el mot a mot massa rigorós d'algunes traduccions d'aquesta obra, tan obscures que, per a comprendre'n mant passatge, haviem de recórrer a l'original grec. Tampoc no era el nostre ideal la traducció francament explicativa, on ha d'entrar per força molt d'element personal del traductor. Bywater ens dona un model excel·lent d'aquesta mena de traduccions on es barregen amb tota amplitud traducció i comentari.» Ell agafa una mena de camí del mig: «Hem procurat d'adaptar-nos, sempre que la claredat no en sofrís, a l'extrema concisió, a la rapidesa nerviosa del text; sovint hem arribat a la correspondència numeral de paraules».

Diria que Farran té raó. A grans trets, aquestes són les tres opcions: (a) traduir molt literalment els anacoluts, les frases telegràfiques o incompletes, i també els conceptes més o menys obscurs; (b) «millorar» l'estil, completar les frases, resoldre els anacoluts, i també glossar els conceptes difícils, i (c) agafar una opció entremig d'aquestes dues. També penso que la seva tria és bona. Per això la meua també és d'aquest tipus intermedi –encara que el resultat sigui diferent, més acostat a la primera que a la segona, perquè el problema principal de la segona, la traducció molt «explicativa», és que sovint posa coses al text que no hi han de ser. Un sol exemple espero que ho mostrarà.

És el passatge 1447b6-9 i una traducció mot a mot podria ser: «tret que la gent, afegint el "poetitzar" al vers, els anomenen "poetes elegíacs" i els altres "poetes èpics", de manera que els anomenen poetes no segons la representació, sinó en comú segons el vers».

Algunes traduccions:

Bywater (1909): «though it is the way with people to tack on 'poet' to the name of a metre, and talk of elegiac-poets and epic-poets, thinking that they call them poets not by reason of the imitative nature of their work, but indiscriminately by reason of the metre they write in.»

Farran (1926): «sinó que la gent, associant metre i composició, anomena els uns poetes elegíacs, els altres poetes èpics, no dient-los poetes per raó de la imitació, sinó qualificant-los d'una manera comú [corregit en 'comuna' per Vergés] segons els metres.»

Janko (1987): «But people attach the word "poet" to the verse-form, and name some "elegiac poets" and others "epic poets", terming them poets not according to [whether they compose a] representation but indiscriminately, according to [their use of] verse.»

Schmitt (2007): «So verfahren lediglich die Leute: Sie verbinden <einfach> mit dem <jeweiligen> Versmaß das Wort 'Dichter' und sprechen so von 'Elegien-Dichtern [Distichen-Dichtern]' oder von 'Ependichtern [Hexameter-Dichtern]'. Sie benennen die Dichter nicht nach ihrer Nachahmungstätigkeit, sondern richten sich rein formal nach dem gemeinsamen Versmaß.» («Això es limiten a fer la gent: lliguen <simplement> la paraula poeta amb el vers <respectiu> i així parlen de "poetes elegíacs [poetes en díctics]" o de "poetes èpics [poetes hexamètrics]". Anomenen el poeta no segons la seva activitat d'imitació, sinó que es fixen en l'aspecte purament formal del vers comú».)

Riu (2017): «tret que la gent, afegint "poeta" al nom del vers, n'ha anomenat uns "poetes elegíacs" i uns altres "poetes èpics", de manera que els denominen poetes no segons la mena de representació que fan, sinó tots sense distinció segons el vers».

Ja es veu que les traduccions a grans trets diuen el mateix, però són bastant diferents: Bywater i Schmitt hi afegeixen força explicacions; les dues de catalanes i Janko són més a la vora del grec, i a més Janko, que afegeix alguna cosa al grec per fer-lo més llegible, ho marca entre claudàtors. Les diferències són grosses? Cadascú ho pot jutjar. El sentit no varia gaire, però, d'una banda, és clar que l'estil és totalment diferent; i, de l'altra, hi ha qui diu coses que el grec no diu. Per exemple, que els poetes escrivissin, com vol Bywater, Aristòtil no ho diu mai (ni aquí ni enlloc més), i certament farem bé de no fer-li-ho dir. Tenim aquí dues concepcions radicalment diferents del fet literari, i el que fa Bywater és prestar la seva a Aristòtil. Per a Bywater això segurament ho era significatiu i pot ser que ho posi sense ni pensar-s'hi, però el cas és que es considera autoritzat a pressuposar-ho i fins i tot a introduir-ho al text. D'altra banda, el *simplement* (*einfach*) de Schmitt tampoc no hi és. Evidentment no hi és necessari. Aquí segurament hi fa poca nosa, però recordo un lloc de les *Lleis* de Plató que diu: «hi ha molts poetes, uns de seriosos i uns altres per fer riure», i la traducció de Jowett (i no és pas l'únic) fa «some who are serious, others who aim only at raising a laugh». Aquest «només a fer riure» traeix una jerarquizació dels gèneres que no és en absolut a Plató, però és tan arrelada en la ment del traductor que necessita introduir-hi. Aquest és, a parer meu, el problema principal d'aquests afegits: no és una qüestió d'estil, de «millorar» el de la *Poètica*, sinó que de vegades fan dir a l'autor coses que no va dir, i algunes que ni tan sols se li haurien acudit.

Pep Sanz Datzira

Des del final del segle XIX els propòsits de regeneració i europeïtzació endegats pel modernisme i, més tard, la progressiva institucionalització que el noucentisme va dur a la pràctica compartien una atenció decidida cap a les literatures en altres llengües. Els anhels de modernitat s'expressaven, en gran mesura, per la voluntat d'equiparació de la literatura catalana amb la resta de tradicions literàries del continent. La florida extraordinària de traduccions d'ençà del tombant de segle –que va materialitzar-se en col·leccions de referència i que va trobar en les primeres plomes del país els traductors més destacats– n'és un símptoma definitiu. Dels Goethe de Joan Maragall a les traduccions teatrals de Pompeu Fabra, i de la «Biblioteca Popular de L'Avenç» a la «Biblioteca Literària» de l'Editorial Catalana, dirigida per Josep Carner, el balanç de literatura universal anostrada en aquells anys és, fet i fet, una pura meravella.

Com és sabut, bona part de la vida i de les relacions literàries es coïen, durant les primeres dècades del segle XX, entre els torterols de fum i les corbates de la tertúlia de l'Ateneu. Un dels seus conversadors més respectats –potser també dels més discrets– va ser Alexandre Plana (Lleida, 1889 – Banyuls de la Marenda, 1940), a qui s'atribueix el paper de mentor i conseller de joves escriptors en germen, el més il·lustre dels quals va ser Josep Pla, agombolat, apadrinat i esperonat pel seu tutor. A la condició de narrador, de poeta i de crític d'art, de cinema i de literatura, cal afegir-hi la tasca de mediador i de divulgador d'autors i textos d'altres tradicions. Va exercir de crític i articulista a *El Poble Català*, *La Vanguardia*, *Iberia*, *Quaderns d'Estudi*, *La Publicitat* i *Mirador*. A les pàgines de *La Revista* va donar a conèixer la seva escassa obra com a traductor. La capçalera, dirigida per Josep M. López-Picó, activa del 1915 al 1936, era una àgora privilegiada per a la traducció de poesia d'arreu. Li devem, en bona mesura, la introducció d'algunes mostres dels poetes d'avantguarda durant els anys de la Gran Guerra, sovint gràcies al bon ofici del jove Joaquim Folguera. La contribució d'Alexandre Plana a la divulgació de poesia de l'última fornada va concretar-se en algunes versions de Giovanni Papini, Guido Gozzano i Francesco Gaeta durant el 1918 (números 62, 68 i 75, d'abril, juliol i novembre, respectivament). De tots tres, l'únic autor que ha tingut una mínima difusió en català ha estat el torrencial Papini, de qui Agustí Esclasans va traduir el *Sant Agustí*, publicat als «Quaderns Literaris» el 1936. Alexandre Plana va publicar a *La Revista* la traducció de dos poemes. La «VIII Poesia», reescrita en català, sonava així:

Quadern blanc encara, principi del dia
verge contalla, primera fulla,
que no es parli del retorn.
D'un cim anem a un altre cim.

Clara de fulles tendra verdor
odor tèbia del cant per les vies,
recompenses a la meva grandesa
coronada de gelosies.

Mai com en aquesta nova matinada
amb cor novell martella el meu pas
el carrer que el meu cos ja retroba
entre les parets gravades de pedra.

Març empeny d'esma: me giro
al meu entorn, com si fos senyor del desert;
en el buit silenci m'escolto
parlar convençut, amb franquesa.

A la fi, isolat i per sempre,
content i lleuger, la cigarreta en els llavis,
fora de ço que és ver i ordinari
me'n vaig a on res de mi cura.

Fito cada cosa que esguardo,
les parets i les ombres, i la claror dels llums,
sol respiro i abraço
sense temença que el sol me recremi.

De mi mateix sóc l'amat i l'amant,
el llavi contra el llavi s'estreny,
una mà contra l'altra, febrosa,
tot jo sóc per mi sol posseït.

No som pas parella: naixia
l'un de l'altre, del meu propi amor,
jo sóc el qui res no recerca,
satisfet gairebé de ma fúria.

Perdut en un esplai de la fantasia
no hi ha horitzons a la meva mirada,
damunt de la terra, que és meva,
i tota ella en el meu front refermada.

L'aire del cel a la cara m'arriba
ardent de la voluntat que es rebel·la,
donem a la meuca, en desfer-se,
un darrer aire com de majestat.

En finir, però, la diada
i en trobar, fred i las, el buit de la vida,
en la mig'ombra del retorn, tota pàl·lida
sóc el trist malanant que ningú mai no mira.

El desencant i el pessimisme de Papini, que acabada la Primera Guerra Mundial el van fer mudar d'un ateisme fervorós a un catolicisme abrandat i heterodox que va publicitar oportunament amb la *Història de Crist* (1921), contrasten amb la lírica de Francesco Gaeta, que en paraules d'Alexandre Plana és autor d'una «poesia que lliga tota la vida sentimental amb la vida exterior de les coses, amb la llum de cada hora del dia o amb el moviment de cada arbre en el vent. Poesia que mossega la polpa que hi ha en les paraules, i que n'arrenca una llarga ració musical». El «VIII Sonet» i «El setembre a Nàpols» són dos dels tres poemes que Plana va dur al català:

EL SETEMBRE A NÀPOLS

Carro rabent de la lluna enlairada

que esboranca núvols talment com a
sindries

obertes en les terres joioses

quan la gent pels camins

remoreja!

VIII SONET

Si a l'ombra de la porta tu m'esperes

sota dels rínxols ets tota tu un somrís;

se't fan en la blancor del rostre llis

Les ocellades amb un crit vagarívol
cobegen els préssecs, els raïms i les
figues,

dos clots que semblen dues
primaveres.

i les muntanyes de terra
esponjosa

Les dues mans entorn del cap, et
gires

on els pans en el vent es
refreden.

en el balcó i perquè jo et senti, a dins

Blaus dematins quan vora de l'orgue

estossegues, i arrenques gessamins:

un chor de dones canta a la Verge,

no vols que vegi que per mi els
collires.

i els vidres del convent es
coloren

La força de l'encís és encantada:

amb les colors més fresques del
cel!

lenta m'atreu d'un giravolt sens fi.

I els ulls se m'omplen del teu or, o
fada!

Potser són els bells dits d'algun àngel

Dic a la son: o, triga de venir,

que de l'esperit en toquen les cordes?

perquè jo hi pensi tota la vesprada,

i l'esperit pel cel es perdria

qué és més dolç el pensar-hi que el
dormir.

com el sol enllà les muntanyes.

La mostra de tres escriptors italians contemporanis (Papini, Gaeta i Gozzano) s'afegia a la petita tria de lírica italiana clàssica que Planà havia publicat en números anteriors de *La Revista*, i que comprenia poemes de Jacobo de Lentini, Cecco Angiolieri, Guido Guinizelli i Pier della Vigne, agrupats sota l'epígraf «Primitius italians» (números 8 i 10, de gener i febrer del 1916), als quals va afegir, un any després, la traducció d'un fragment del primer acte d'

Aminta, de Torquato Tasso (número 32, gener del 1917).

L'escassa obra del Plana, traductor dona preferència absoluta al vers: paral·lelament a la publicació de les versions de l'italià, va donar a conèixer un fragment de *Bethsabé*, una dramatització en vers de la història de la seducció del rei David, que després d'algunes publicacions fragmentàries en revistes, André Gide havia editat en volum el 1912. Cinc anys després, Plana va publicar-ne un fragment a *La Revista* (número 41, juny). El seu interès per l'escriptor francès era molt destacat i sembla que se centrava, sobretot, en l'obra assagística. A partir de la lectura de Gide, Plana va divulgar entre els seus lectors un autor com Rabindranath Tagore, que havia estat traduït pel capítol de la *Nouvelle Revue Française*. Aquesta revista, a redós de la qual va néixer carregat de bons auguris un gegant editorial com Gallimard, era l'irradiador principal de capital simbòlic a l'èfera francesa; allò que passava per la *Nouvelle Revue Française* entrava a l'arena literària parisenca i, per extensió, europea, amb molt bon peu; és a dir, amb certes garanties d'èxit. Al *Quadern gris*, Josep Pla no s'estava de recordar la predilecció del seu mentor pel grup que, des del 1909, però encara amb més força després de la Primera Guerra Mundial, va esdevenir una mena de far ineludible per a molts escriptors: «[Plana] és un gran devorador de la revista del gran món intel·lectual: *La Nouvelle Revue Française*. Té el gran defecte que vaig notant en totes les persones que llegeixen massa seriosament aquesta revista: el defecte de confondre les coses secundàries amb les coses principals.»

Confós o no, el poeta noucentista que fou Plana, el crític amatent i interessant en una gran diversitat de temes i disciplines, el prosista poètic d'*El mirall imaginari* (1925) i el traductor ocasional de poetes italians va deixar una empremta definitiva en creadors i lectors de la seva generació. Exiliat a França des del 1937, va viure els últims temps al Rosselló. Havia començat a preparar un nou llibre, *Poemes*, que va quedar inèdit, però que el 1945, cinc anys després de morir, el seu cercle més proper va encarregar-se d'editar. Josep M. de Sagarra va escriure-hi el sonet «A Alexandre», que servia de dedicatòria. Les il·lustracions d'Emili Grau Sala conferien al llibre, publicat pulcrament a París per Eduard Ragasol, un valor objectual molt notable. Va preparar i prologar el volum *Just Cabot*, que amb una perspectiva clarivent observava: «Quan s'escriurà la història de la literatura catalana contemporània, si el seu autor es basa solament en els textos, el nom d'Alexandre Plana hi figurarà com l'autor de mitja dotzena de llibres i d'una colla d'articles de crítica. Però el qui l'ha conegut, el qui ha freqüentat els medis literaris catalans i els ha vistos entre bastidors, sap que l'acció d'Alexandre Plana no es limita a una tan relativament petita producció.» El nom i la memòria de l'escriptor, tot i les escasses reedicions i alguns estudis que se li han dedicat, van quedar, com els de tants contemporanis seus, diluïts entre la boira d'un exili definitiu, que molts havíem cregut irrepètible.

Referències bibliogràfiques

Pla, Josep. *Quadern gris*. Barcelona: Destino, 1966.

Plana, Alexandre. *Antologia de poetes catalans moderns*. Barcelona: Societat Catalana d'Edicions, 1914.

?. *Poemes*. París: E. Ragasol, 1945.

?. *Teoria i crítica del teatre*. Barcelona: Publicacions de l'Institut del Teatre: Edicions 62, 1976.

?. *Les valors del nostre renaixement*. Barcelona: Edicions 62, 1976.

visat.

Primavera 2018

Noves fitxes

Visat

Literatura universal en català

Ioan Es. Pop
Ion Mureșan
Nichita Stănescu
Christa Wolf

L'Espai del traductor

Anca Barbulescu
Corina-Oproae

Traduccions de literatura catalana

Anna Aguilar-Amat
Agustí Bartra

